

FATIK

Tijdschrift voor Strafrecht en Gevangeniswezen
Verschijnt vier keer per jaar
36ste jaargang
april-mei-juni 2019, nr. 162

ISSN 0772-5167

Redactie

Hoofdredactie: Luc Robert
Eindredactie: Lars Breuls
Redactie: Tom Daems, Chris Hermans, Jürgen Millen, Neil Paterson, Koenraad Polfliet, Freya Vander Laenen, An-Sofie Vanhouche

Abonnement op FATIK?
Surft naar fatik.mensenrechten.be
Of bel 09/223.07.38

Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw.
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent
tel: 09/223.07.38
e-mail: info@mensenrechten.be
website: <https://mensenrechten.be>

Redactionele samenwerking en disclaimer

FATIK, Tijdschrift voor Strafrecht en Gevangeniswezen strekt tot een zo volledig mogelijke berichtgeving over de evoluties op het vlak van strafrecht en gevangeniswezen.

Voor publicatie aangeboden teksten mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden teksten, artikels, werken, advertenties ed. te weigeren.

Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen redactionele bijdragen.

Jaarabonnements tijdschriften

Abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: €35
Abonnement op Fatik, tijdschrift voor Strafrecht en Gevangeniswezen: €40
Abonnement op beide tijdschriften: €70
Steunabonnement op beide tijdschriften: €96

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

FATIK online

Je kan FATIK online raadplegen. De laatste vier nummers zijn enkel beschikbaar voor abonnees. Vraag een login via fatik@mensenrechten.be. Surf naar fatik.mensenrechten.be.

© Niets uit deze publicatie mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

Editoriaal

3

Eindelijk is het zover: de minimale dienstverlening in de gevangenis wordt een realiteit

Neil Paterson

Artikel

6

Mens sana in corpore sano, ook in de gevangenis? Een onderzoek naar sport en psychische gezondheid in detentie

Helena Verhelle, Tine Vertommen & Luc Robert

Personen met verstandelijke beperkingen in de gevangenis: het belang van screening voor een aangepaste bejegening en ondersteuning

Charline Uyttersprot & Stijn Vandeveld

Eindelijk een onafhankelijk en effectief toezicht op de Belgische gevangenissen? Een overzicht van de recente wetwijzigingen en discussies over het toezicht op de Belgische gevangenissen

An-Sofie Vanhouche & Olivia Nederlandt

Ook dat nog

38

België veroordeeld voor de situatie in de gevangenis van Iltre tijdens de stakingen van 2016

Lars Breuls

Conferentie: RESCALED

Helene De Vos & An-Sofie Vanhouche

Eindelijk is het zover: de minimale dienstverlening in de gevangenis wordt een realiteit

14 maart 2019 zal de geschiedenis ingaan als een bijzondere dag voor het Belgische gevangeniswezen. Op die dag keurde de Kamer van volksvertegenwoordigers het wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiaire personeel goed.¹ Als gevolg van deze wet zal voortaan een gegarandeerde dienstverlening tijdens syndicale acties in de gevangenis moeten voorzien worden. Zo komt België eindelijk tegenmoet aan de eisen van het Europese Comité tegen foltering (CPT) dat jarenlang het gebrek aan een dergelijke minimale dienstverlening heeft geproblematiseerd.² Ons land hoort dus ook niet meer bij de kleine club van landen waar het stakingsrecht in de penitentiaire sector zonder enige beperking geldt.³ De nieuwe wet bevat o.a. ook een resem belangrijke bepalingen die het beroep van de penitentiaire bewakingsassistent moet heroriënteren en opwaarderen.

Reacties op deze ontwikkeling bleven niet uit. Voor Minister Geens was het de cumulatie van "vier jaar intense onderhandelingen om het gevangeniswezen naar een hoger niveau te tillen. Beter omstandigheden voor personeel en gedetineerden betekenen een beter gevangenisclimaat"⁴ Vanuit de academische wereld vond Professor Tom Daems het wetsvoorstel "de meest ingrijpende poging tot hervorming van detentie in België sinds de basiswet gevangeniswezen"⁵ Reacties vanuit de hulp- en dienstverleners in de gevangenis waren eerder van een andere orde: "Fjew"! Want met de val van de regering Michel 1 in december van vorig jaar was het helemaal niet zeker dat het lang verwachte wetsvoorstel ooit gestemd zou worden. Dat er uiteindelijk voldoende politieke consensus hierrond te vinden was zorgde voor veel opluchting bij deze terreinwerkers die de impact van de stakingen in de penitentiaire sector op de gedetineerden en hun familieleden jarenlang van dichtbij hadden gezien.

In de volgende paragrafen staan we stil bij een aantal belangrijke aspecten van de nieuwe wet.

De beperking van het stakingsrecht in de gevangenis

Is een beperking van het stakingsrecht rechtmatig? Deze vraag stond centraal in de pittige parlementaire besprekingen. Dit zou ons niet moeten verbazen want dit aspect van de wet werd fel gecontesteerd. Kort samengevat: voortaan zal het niet meer mogelijk zijn dat alle penitentiaire medewerkers staken. Gevangenisdirecties moeten inschatten hoeveel personeel nodig is om de minimale dienstverlening te garanderen. Als er onvoldoende werkwilligen zijn kan de provinciegouverneur (of de minister-president van de Brussels hoofdstedelijke regering) personeel opvorderen om de continuïteit van de dienstverlening te verzekeren. Deze bevoegdheid geldt echter enkel voor stakingen met een duur van meer dan twee dagen.

Tegenstanders in het parlement (voornamelijk PS, SP-A en PVDA/PTB) vonden het stakingsrecht van het penitentiaire personeel soeverein en een inperking daarvan onrechtvaardig. Er werd geponeerd dat de syndicale acties voornamelijk rond de werkomstandigheden en een gebrekkig personeelskader draaiden en niet om looneisen. Op die manier vertegenwoordigden de vakbonden ook de belangen van de gedetineerden, zo klonk het. Voorstanders (de regeringspartijen, Groen/Ecolo, cdH en de NVA) daarentegen benadrukten dat gedetineerden recht hebben op humanitaire leefomstandigheden, een recht dat ook tijdens stakingen moest gelden. Om deze gordiaanse knoop door te hakken deed de regering in het wetsvoorstel beroep op de richtlijnen van het Internationaal Arbeidsbureau (IAB). Volgens het IAB is het stakingsrecht niet altijd absoluut en kan het beperkt of zelfs ingetrokken worden in welbepaalde omstandigheden.⁶ Dit is omdat sommige taken zo essentieel zijn dat de samenleving zich niet kan permitteren dat ze niet worden uitgevoerd. Het IAB stipuleert dat een dergelijke beperking of zelfs een verbod rechtmatig kan zijn wanneer het niet-uitvoeren van die taken een dreiging vormt voor het leven, de persoonlijke veiligheid of de gezondheid van de bevolking of een deel daarvan.⁷ Het

1 Wet 23 maart 2019 betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiaire personeel, BS 11 april 2019.

2 Zie o.a. Openbare verklaring betreffende België, Europees Comité voor de Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing, CPT/Inf (2017) 18, Straatsburg, 13 juli 2017.

3 HM Prison Service, Beperkingen op het stakingsrecht voor penitentiaire beampten in de lidstaten van de Europese Unie (EU) en landen in de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), Ministerie van Justitie VK, januari 2008.

4 Persbericht Koen Geens, 14 maart 2019.

5 T. Daems, Een blauwdruk voor de gevangenis van de toekomst? Zeg maar Jef tegen de chef, Juristenkrant, Mechelen, Kluwer, 2018, pg. 11.

6 Bepaling 830, Vrijheid van vereniging: compendium van de besluiten van de commissie van vrijheid van vereniging, Internationale Arbeidsbureau, Genève, 2017, pg. 154-155.

7 Bepaling 836, ibid, pg. 156.

IAB heeft ook een lijst gemaakt van de 'essentiële diensten' die legitiem het onderwerp kunnen zijn van een beperking op het stakingsrecht of zelfs een compleet stakingsverbod. Hierin wordt de penitentiaire sector expliciet benoemd.⁸ Deze argumentatie werd uiteindelijk doorslaggevend genoeg om een meerderheid te overtuigen in het parlement. In de wet zelf wordt de verbinding met de IAB-richtlijnen juridisch gebetonnd omdat penitentiaire diensten expliciet de status krijgen van 'essentiële diensten' zoals gedefinieerd door het IAB. Op die manier wordt de inperking van het stakingsrecht wettelijk gelegitimeerd.

De minimale dienstverlening: wat houdt dat in?

In artikel 17 van de wet zijn de verschillende onderdelen van de minimale dienstverlening opgelijst. Belangrijk hier is dat bijna alles op dagelijkse basis moet worden voorzien ongeacht de duur van de staking. We vatten deze onderdelen hieronder samen.

- Elke gedetineerde moet maaltijden ontvangen in voldoende kwantiteit en kwaliteit en in overeenstemming met zijn gezondheidstoestand. Er moet één warme maaltijd bedeed worden en dit op een vast tijdstip.
- Gedetineerden moeten hun uiterlijk en hun lichamelijke hygiëne kunnen verzorgen alsook deze van hun verblijfsruimte. Als de staking meer dan twee dagen duurt hebben gedetineerden over een periode van één week recht op minstens twee douches.
- Gedetineerden moeten de medische en welzijnszorgen ontvangen die hun gezondheidstoestand vereist en die zorg ook blijven ontvangen doorheen de staking.⁹
- Elke gedetineerde moet minstens één uur per dag wandeling krijgen.
- Dagelijkse briefwisseling met naastbestaanden wordt gegarandeerd. In geval van een staking van meer dan twee dagen hebben gedetineerden recht op minstens één bezoek en telefooncontact per week met hun familieleden.
- Gedetineerden kunnen hun rechten op verdediging blijven uitoefenen en bezoek ontvangen van advocaten.
- Elke gedetineerde kan een vertegenwoordiger van zijn godsdienst of levensbeschouwing contacteren en kan bezoek ontvangen van een consulaire of diplomatieke vertegenwoordiger.

Deze bepalingen treden in werking op 1 juli 2019.

Het penitentiaire personeel

De wet introduceert het principe van functiedifferentiatie voor het penitentiaire personeel. Voortaan zal er een onderscheid komen tussen personeel dat zich bezighoudt met de bewaking van gedetineerden en de beveiliging van gebouwen en hun collega's die moeten instaan voor de begeleiding van gedetineerden. Zo'n systeem van zogenaamde koude en warme bewaking wordt al gebruikt in andere Europese landen (bv. Schotland en Nederland). Vooral de ervaring opgebouwd tijdens de huur van de gevangenis van Tilburg werd doorslaggevend in de beslissing om het systeem ook hier in te voeren.¹⁰

Ook de vorming en opleiding van het personeel krijgt een statutaire basis en een modern gezicht. Zo worden o.a. opleidingen rond het aanwenden van penitentiaire technieken, en gedragswetenschappelijke en relationele eigenschappen verplicht. Er komt een deontologische code voor gevangenispersoneel zoals vereist door de Raad van Europa.¹¹ Verder in de wet zijn de principes m.b.t. aanwervingen, verloven en afwezigheden, toelagen, evaluatie, beloning,

⁸ Bepaling 840, *ibid*, pg. 156-157.

⁹ Toegang tot welzijnszorg werd toegevoegd aan deze bepaling d.m.v. een amendement ingediend door Groen/Ecolo en cdH in samenwerking met een aantal welzijnsorganisaties actief in de gevangenis. Op basis van de definitie van gezondheid (lichamelijk, geestelijk en maatschappelijk welzijn) door de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) werd beargumenteerd dat toegang tot welzijn ook een essentiële component van de minimale dienstverlening moest zijn. Amendement: wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, Parl. St., Commissie voor de Justitie 8 februari 2019, Zittingsperiode 54, 3351/005, pg. 3.

¹⁰ M. Boone en K. Beyens, *Zeg maar Henk tegen de chef: ervaringen met het Belgische detentieregime in de PI Tilburg*, Den Haag, Boom juridische uitgevers, 2013.

¹¹ Aanbeveling CM/Rec (2012) 5 van het Comité van Ministers aan de lidstaten betreffende de Europese ethische code voor gevangenispersoneel, aangenomen door het comité van ministers op 12 april 2012.

tuchtregimes, ontslag en de beëindiging van een arbeidsovereenkomst uiteengezet.

De inwerkingtredingsdatum voor al deze bepalingen wordt niet in de wet gespecificeerd en zal geregeld worden d.m.v. koninklijke besluiten.

Enkele bedenkingen

De wet stipuleert dat de minimale dienstverlening wordt gegarandeerd tijdens alle stakingen ongeacht hun duur: dit kunnen we gewoon maar toejuichen. Het is echter merkwaardig dat de bepalingen rond het opvorderen van personeel enkel van toepassing zijn op stakingen van twee dagen of meer. We hopen dat deze differentiatie niet zal leiden tot een stijging in het aantal stakingsacties van korte duur. Hiervoor heeft de regering echter een stok achter de deur want een uitbreiding van de opvorderingsbevoegdheid om alle stakingen te dekken wordt ook in de wet voorzien. Deze uitbreiding zal pas gebeuren indien de minimale dienstverlening niet volledig gewaarborgd kan worden op vrijwillige basis. Het zal heel interessant zijn om te zien of deze bepalingen gebruikt moeten worden.

De koppeling van de beperking van het stakingsrecht aan de IAB-bepalingen rond veiligheid en gezondheid heeft wellicht geholpen om de wet door het parlement te krijgen. Een neveneffect van deze aanpak is echter dat veel van de diensten georganiseerd door de gemeenschappen (bv. onderwijs, sport en cultuuractiviteiten) geen deel uit zullen maken van de minimale dienstverlening omdat ze – *sensu stricto* – niet 'essentieel' zijn om de veiligheid en gezondheid en welzijn van gedetineerden te garanderen. Dit is spijtig want gedetineerden hebben recht op een hulp- en dienstverleningsaanbod binnen de gevangensmuren.¹² Deze diensten zijn misschien zelfs meer nodig op momenten wanneer het systeem onder druk komt te staan omdat andere activiteiten (bv. gevangenisarbeid) niet kunnen doorgaan omwille van een staking. Het is ook belangrijk te benadrukken dat de detentieschade exponentieel stijgt hoe langer een staking duurt. Wellicht zijn de activiteiten opgesomd in artikel 17 van de wet voldoende om deze schade te beperken tijdens een staking van redelijk korte duur. Voor langere stakingen zou een meer uitgebreide minimale dienstverlening wenselijk zijn. Dit geldt in het bijzonder voor de bepalingen rond bezoek en telefonie.

Het is positief dat de wet het belang aan verdere professionalisering van het beroep van penitentiaire beambten en in het bijzonder de focus op communicatieve vaardigheden erkent. Het systeem van koude en warme bewaking heeft ook het potentieel om op termijn de sfeer binnen onze penitentiaire instellingen grondig te verbeteren. We moeten gewoon hopen dat de inwerkingtreding van al deze bepalingen niet te lang op zich zal laten wachten én dat de nodige middelen zullen volgen. Want sociale rust in de gevangenissen zal niet enkel gerealiseerd worden d.m.v. een beperking van het stakingsrecht van het penitentiaire personeel. Ook de voordelen van de wet moeten voelbaar zijn voor het personeel.

Neil Paterson*

¹² *O.a. op basis van het decreet van de Franse Gemeenschap van 19 juli 2001 betreffende de sociale hulpverlening aan de gedetineerden met het oog op hun sociale re-integratie en het Vlaams decreet van 8 maart 2013 betreffende de organisatie van hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Het recht op sociale hulp- en dienstverlening wordt ook in de Basiswet vastgelegd.*

* Neil Paterson is stafmedewerker bij SAM, steunpunt Mens en Samenleving vzw en redactielid van FATIK.

Mens sana in corpore sano, ook in de gevangenis?

Een onderzoek naar sport en psychische gezondheid in detentie

Helena Verhelle*, Tine Vertommen** & Luc Robert***

Uit internationaal onderzoek kunnen we besluiten dat de psychische gezondheid van gedetineerden veel slechter is dan die van de algemene bevolking. Naast positieve effecten voor de fysieke gezondheid wordt sport buiten de muren vaak geassocieerd met een betere psychische gezondheid. De vraag stelt zich of sporten tijdens detentie ook een bijdrage kan leveren aan de psychische gezondheid van gedetineerden. Daarom werd dit onderzoek opgezet in samenwerking met De Rode Antraciet vzw. Door zowel sportende als niet-sportende gedetineerden te bevragen aan de hand van de BSI – 53 zelfrapportagelijst over hun psychische klachten, kunnen we de relatie tussen sport en psychische klachten in detentie tegen het licht houden. Dit onderzoek toont aan dat er een verband terug te vinden is tussen de frequentie van sporten en de psychische gezondheid van gedetineerden. Ondanks enkele belangrijke beperkingen, biedt dit onderzoek een eerste aanzet om dieper in te gaan op dit verband. Het artikel besluit met de formulering van enkele aanbevelingen voor onderzoek en beleid.

roken, druggebruik en een inactieve levensstijl veelvoorkomend zijn.² Het ontnemen van vrijheid heeft niet alleen een invloed op de fysieke, maar ook op de psychische gezondheid van gedetineerden.

De psychische gezondheid wordt door de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) gedefinieerd als: "Een toestand van welzijn waarin het individu zijn/haar eigen bekwaamheden beseft, kan omgaan met dagelijkse stress van het leven, productief en redenerend kan werken en in staat is een bijdrage te leveren aan de gemeenschap".³

Studies die peilen naar de psychische gezondheid van gedetineerden komen steevast tot dezelfde conclusie dat gedetineerden, vergeleken met de algemene bevolking, kampen met meer psychische aandoeningen. Dit geeft voldoende aanleiding om hen, wat betreft psychische gezondheid, te beschouwen als een kwetsbare groep.⁴ De zelfrapportagelijst BSI – 53 werd in eerder onderzoek reeds toegepast om de mentale gezondheid van gedetineerden te toetsen. Er werd onderzoek gedaan naar de psychische gezondheid van jonge mannelijke gedetineerden in Portugese gevangenissen. Hieruit bleek dat de gedetineerdenpopulatie hogere psychologische gezondheidsproblemen rapporteerde dan de algemene bevolking.⁵ Het instrument is tevens in Nederlandse gevangenissen onderzocht om toe te passen bij gedetineerdenpopulaties. De BSI-53 heeft normscores beschikbaar voor de algemene bevolking (autochtoon en allochtoon, mannen en vrouwen én leeftijdsgroep 18 – 29 jaar en 30 jaar en ouder) en voor patiënten in de ambulante zorg. Wanneer

Literatuuroverzicht

Psychische gezondheid van gedetineerden

De fysieke gezondheid van gedetineerden komt sterk in het gedrang tijdens hun opsluiting in de gevangenis.¹ Personen die beroofd worden van hun vrijheid komen in een omgeving terecht waar

* Helena Verhelle is criminoloog en onderzoeker bij Expertisecel Toegepaste Forensische Psychologie, Thomas More Antwerpen (e-mail: Helena.Verhelle@thomasmore.be).

** Tine Vertommen (PhD) is criminoloog en onderzoeker bij de Expertisecel Toegepaste Forensische Psychologie, Thomas More Antwerpen en bij de onderzoeksgroep Social Epidemiology and Public Health, Faculteit Geneeskunde en Gezondheidswetenschappen van de Universiteit Antwerpen.

*** Luc Robert (PhD) is postdoctoraal onderzoeker aan de Vakgroep Criminologie, Strafrecht en Sociaal recht, Faculteit Recht en Criminologie van de UGent en gastonderzoeker aan het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie (NICC) te Brussel.

1 S. Fazel en J. Baillargeon, "The health of prisoners", *The Lancet* 2011, 956-965.

2 C. Battaglia, A. Di Cagno, G. Fiorilli, A. Giombini, F. Fagnani, P. Borriore, M. Marchetti en F. Pigozzi, "Benefits of selected physical exercise programs in detention: a randomized controlled study", *International Journal of Environmental Research and Public Health* 2013, 5683-5696.

3 WHO, *Promoting mental health: concepts, emerging evidence and practice*, Geneva, World Health Organization, 2004, 13.

4 A. Mannocci, D. Masala, D. Mipatrini, J. Rizzo, S. Meggiolaro, D. Di Thiene en G. La Torre, "The relationship between physical activity and quality of life in prisoners: A pilot study", *Journal of Preventive Medicine and Hygiene* 2015, 172-175; C. Battaglia et al., o.c.

5 L. C. Gonçalves, J. Endrass, A. Rossegger en A.J.E. Dirkzwager, "A longitudinal study of mental health symptoms in young prisoners: exploring the influence of personal factors and the correctional climate", *BMC Psychiatry* 2016, 2-11.

de scores van de gedetineerdenpopulatie afgezet worden ten aanzien van de algemene bevolking, scoort men significant hoger. Het tegenovergestelde effect is terug te vinden wanneer de scores van de gedetineerdenpopulatie afgezet worden ten aanzien van de patiëntengroep. De BSI – 53 laat toe om onderscheid te maken tussen verschillende groepen.⁶

De veelvoorkomende aanwezigheid van psychische kwetsbaarheden bij gedetineerden kan verklaard worden vanuit een combinatie van eerder bestaande problemen die de gevangenis binnen gebracht worden en deprivaties die volgen uit de opsluiting zelf.

Gedetineerden kampen vaak voor detentie al met psychische problemen en met andere kwetsbaarheden zoals middelenmisbruik en -afhankelijkheid, instabiliteit qua woonst, relatieproblemen, etc.⁷ Deze kwetsbaarheden zijn al aanwezig voor detentie en worden als het ware 'geïmporteerd' in de gevangenis.⁸

Evenwel kan detentie op zichzelf ook een negatief effect hebben op de psychische gezondheid van gedetineerden, wat verklaard kan worden vanuit de deprivaties die samengaan met opsluiting.⁹ Opsluiting en bijhorende deprivaties verhogen de kans op het ontwikkelen van o.a. psychische problemen zoals angst of depressie. De WHO onderschrijft een aantal factoren die een negatieve impact hebben op de geestelijke gezondheid van gedetineerden tijdens hun opsluiting.

Deze factoren zijn overbevolking in de gevangenissen¹⁰, verschillende vormen van geweld, gedwongen afzondering, gebrek aan privacy, gebrek aan betekenisvolle activiteiten, sociaal isolement, onzekerheid over de toekomst en ontoereikende gezondheidsvoorziening, voornamelijk op het vlak

van de geestelijke gezondheid. Naast deze negatieve impact die de gevangenis teweeg kan brengen bij een individu, kan een goed georganiseerde gevangenis ook een plaats zijn waar men als individu kan stabiliseren.¹¹

De relatie tussen factoren aanwezig voorafgaand aan detentie en diegenen die volgen uit opsluiting, is complex.¹² Kenmerken die voor opsluiting aanwezig zijn, kunnen meer op de achtergrond belanden als de deprivaties tijdens detentie groot zijn.¹³ De negatieve impact van opsluiting kan ook bestaande problemen versterken. Dit zijn vaststellingen die in de context van geestelijke gezondheid van belang zijn.

Op basis van een systematisch literatuuroverzicht van onderzoek naar de psychische gezondheid van gedetineerden in Nederland en België stellen Favril en Dirkzwager in dat verband: "Eerder dan een of-ofverhaal onderstreept het bestaande empirische onderzoek dat de interactie tussen het individu (importfactoren) en de detentiecontext (deprivatiekenmerken) het beste in staat is om de psychische gezondheid van gedetineerden te verklaren".¹⁴

Op basis van enkele inclusiecriteria om onderzoek in de analyse op te nemen (o.a. origineel kwantitatief onderzoek,...) identificeren Favril en Dirkzwager voor België 8 en voor Nederland 16 studies over de psychische gezondheid van gedetineerden. Uit hun onderzoek komt sterk naar voor dat gedetineerden meer dan de algemene bevolking lijden aan psychiatrische en psychologische klachten, verslaving en middelengebruik en tijdens de detentie veel psychofarmaca gebruiken, vier tot zes keer zoveel als leeftijdsgenoten in de algemene bevolking.¹⁵

6 A. Dirkzwager en P. Nieuwbeerta, "Psychische klachten bij gedetineerden: psychometrische kenmerken van de Brief Symptom Inventory (BSI)", *Tijdschrift voor psychiatrie* 2019, 257-265.

7 G. Durcan en J.C. Zwemstra, "Mental health in prison" in S. Enggist, L. Moller, G. Galea en C. Udesen (eds.), *Prison and Health*, Kopenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2014, 87-95; C. Battaglia et al., o.c.; A. Mannoeci et al., o.c.

8 In gevangenisonderzoek wordt in dit verband gesproken over het importatiemodel, voor het eerst als verklaringsgrond voor detentiebeleving geformuleerd door J. Irwin en D.R. Cressey, "Thieves, convicts and the inmate culture", *Social Problems* 1962, 142-155.

9 Al in 1958 legde Sykes in zijn klassieke studie de basis van het zogenaamde deprivatiemodel. Hij verwijst naar de 'pains of imprisonment' die samenhangen met opsluiting: de deprivatie van vrijheid, van goederen en diensten, van heteroseksuele relaties, van autonomie en van veiligheid. Zie G.H. Sykes, *The Society of Captives. A Study of a Maximum Security Prison*, University Press, Princeton, 1958, 63-78. Overheen de tijd zijn deze deprivaties gewijzigd, waarbij sommige nieuwe hun intrede hebben gedaan, terwijl andere door ontwikkelingen in het gevangeniswezen verminderd zijn. Ook is de manier waarop deze deprivaties tot uiting komen, gewijzigd overheen de tijd. Zie daarover bijvoorbeeld B. Crewe, "Depth, weight, tightness: revisiting the pains of imprisonment", *Punishment & Society* 2011, 509-529.

10 Het jongste activiteitenverslag van het Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen (DG EPI) stelt dat in 2017 de totale gemiddelde overbevolkingsgraad in België 11,8% bedroeg, met 10 inrichtingen die met een gemiddelde overbevolking van 30% of meer (met uitschieters tot 74%) kampten. DG EPI, *Jaarverslag 2017 Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen*, Federale Overheidsdienst Justitie, Brussel, 2019, 44.

11 G. Durcan en J.C. Zwemstra, o.c.

12 Dat kwam decennia geleden al naar voor in onderzoek naar deze modellen. Zie o.a. C.W. Thomas, "Theoretical Perspectives on Prisonization: A Comparison of the Importation and Deprivation Models", *Journal of Criminal Law and Criminology* 1977, 135-144. Daarnaast dient ook nagegaan te worden wat het toekomstperspectief is van gedetineerden, want dat lijkt op basis van eerder onderzoek (bijvoorbeeld het hier geciteerde werk van Thomas) ook een rol te spelen naast elementen van importatie en deprivatie.

13 Dit volgde uit een empirische vergelijking van beide modellen. In zijn conclusie schreef Thomas al in 1977 dat het waarschijnlijk is dat "when prisons allocate more of their resources in an attempt to restrain their control or custodial goals they may so increase the problems of confinement that the potential influence of preprison experiences are largely blocked". Zie hierover C.W. Thomas, o.c., 145.

14 L. Favril en A. Dirkzwager, "De psychische gezondheid van gedetineerden in België en Nederland: een systematisch overzicht", *Tijdschrift voor Criminologie* 2019, 7.

15 L. Favril en A. Dirkzwager, o.c., 13-17.

Sport in detentie

Daar waar fysieke activiteiten, zoals bootcamps, in Amerikaanse gevangenissen vaak als bestraffing worden gebruikt, hanteren Belgische gevangenissen geen beleid van fysieke straffen.¹⁶ Sport en beweging vormen hier voor een groot aantal gedetineerden een positieve en betekenisvolle activiteit in het dagprogramma.¹⁷

Sport en bewegen behoren tot de basisrechten van gedetineerden in België. Zo stelt artikel 79 van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden onder meer dat gedetineerden gedurende minstens twee uren per week recht hebben op lichamelijke oefeningen en sport. Daarnaast hebben ze recht op een dagelijkse wandeling of een andere recreatieve activiteit van minstens één uur in de buitenlucht (art.79 §1). Behoudens de door of krachtens deze wet bepaalde uitzonderingen hebben ze het recht aan gemeenschappelijke ontspanningsactiviteiten deel te nemen gedurende de uren die in het huishoudelijk reglement worden bepaald (art.79 §2).¹⁸ Ondanks dat het basisrecht tot fysieke activiteiten vastgelegd is in de wet, is het aanbod in de Vlaamse gevangenissen in België vaak beperkt, zowel door tekorten aan capaciteit en infrastructuur, als door factoren zoals stakingen en sociale onrust.¹⁹ Hoewel er in elke gevangenis een aanbod aan sportactiviteiten voorzien is, blijft de vraag groter dan het aanbod en wordt op die manier het recht op beweging geschonden.²⁰

Om een sportaanbod te kunnen voorzien in Vlaamse en Brusselse gevangenissen zijn er samenwerkingsakkoorden gesloten met een aantal organisaties zoals de Rode Antraciet, Sport Vlaanderen en Sportwerk Vlaanderen. Verder werken

gevangenissen ook samen met lokale partners uit de sport of worden er sportactiviteiten aangeboden vanuit justitie zelf. Naast het georganiseerde sportaanbod kunnen gedetineerden uiteraard ook aan niet-georganiseerde vormen van fysieke activiteiten doen, zoals sportoefeningen op cel. Bovendien zijn in een aantal gevangenissen penitentiaire beambten actief binnen het sportaanbod. Een voorbeeld hiervan is dat men na de werkuren sportactiviteiten komt begeleiden maar dan in de hoedanigheid van lesgever.²¹

De Rode Antraciet is de belangrijkste aanbieder voor het groepsaanbod binnen de sport en voorziet sedert 2004 een sport- en cultuuraanbod in Vlaamse en Brusselse gevangenissen.²² In elke gevangenis werkt minstens één (deeltijdse) sportfunctionaris die het aanbod in functie van de context en de populatie afstemt. Het aanbod is gebonden aan de impact van infrastructurele mogelijkheden en de inzet van het personeel van justitie.²³ Staking of weigering van penitentiaire bewakingsassistenten om gedetineerden te begeleiden naar (sport-) activiteiten, beïnvloedt het effectieve sportaanbod.²⁴

Impact van sport op de fysieke, psychische en sociale gezondheid

Mens sana in corpore sano (‘een gezonde geest in een gezond lichaam’) is een bijna twee millenia oude uitspraak²⁵ die wetenschappelijk onderbouwd kan worden.²⁶ In een overzichtstudie van Biddle en Asare werden 5 meta-analyses opgenomen waar in totaliteit 24 studies besproken werden omtrent de invloed van sport op psychische gezondheid. Hieruit blijkt dat fysieke activiteiten de psychische gezondheid van een individu kunnen verbeteren. Depressie, angst, moeilijkheden met cognitief functioneren en zelfvertrouwen zijn klachten die het meest aan bod

16 T. Molleman, *Zelfredzame gedetineerden. Mogelijkheden binnen de muren*, Den Haag, Wetenschappelijk Onderzoek- en documentatiecentrum, 2014, 67p.; G. Lewis en R. Meek, “The benefits of sport and physical education for young men in prison. An exploration of policy and practice in England and Wales”, *Prison Service Journal* 2013, afl. 209, 3-11.

17 T. Molleman, o.c.

18 Art. 79 Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005.

19 Recent is op dit vlak een nieuwe ontwikkeling te melden die de rechten van gedetineerden tijdens sociale onrust bij personeel meer kan vrijwaren, onder meer op basis van de invoering van een minimale dienstverlening tijdens staking. Zie de wet van 23 maart 2019 betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, BS 11 april 2019. Zo voorziet art. 174° van deze wet dat gedetineerden elke dag minstens één uur in open lucht moeten kunnen vertoeven. Of sportactiviteiten en andere groepsactiviteiten die door externe instanties georganiseerd worden, nog kunnen plaatsvinden tijdens stakingen, anders dan tot hiertoe het geval is geweest, is vooralsnog niet duidelijk op basis van de bepalingen van deze wet.

20 De Rode Antraciet vzw, “Voortgangsrapport 2017 – 2018”, 2018 teruggevonden op 11/03/2019 op <http://www.derodeantraciet.be/wp-content/uploads/2018/04/Voortgangsrapport-2017-2018.pdf>.

21 Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden. Strategisch plan 2015 – 2020.

22 In het afgelopen jaar 2018 heeft De Rode Antraciet vzw 34.987 uren sportsessies gerealiseerd met 153.972 deelnames in 19 Vlaamse en Brusselse gevangenissen. Deze cijfers vormen een optelling van alle sportactiviteiten, inclusief die waaraan een gedetineerde meerdere keren heeft deelgenomen. (Persoonlijke communicatie De Rode Antraciet, 9 februari 2019).

23 De Rode Antraciet vzw, o.c.

24 Zie daarover bijvoorbeeld H. Verhelle, A-S. Vanhouche en T. Huys, “Gewichtheffen, voedingssupplementen en annabole steroïden in detentie. Nieuwe fenomenen binnen de gevangenis muren of weggecijferde moeilijkheden?”, *Fatik* 2016, afl. 151, 19-27.

25 De Romeinse dichter Luvenalis schreef in *Satire X* (tien): “...orandum est ut sit mens sana in corpore sano”, vrij vertaald als “we moeten bidden voor een gezonde geest in een gezond lichaam”. Zie D.J. Luvenalis, *Satiren*, Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2008 [oorspronkelijk gepubliceerd tussen 100 en 130 na Christus].

26 S. Biddle, “Physical activity and mental health: evidence is growing”, *World Psychiatry* 2016, 176-177.

kwamen in deze studies.²⁷ Een andere interventiestudie toont een positief effect van sport op de psychische gezondheid van mannelijke gedetineerden nadat ze gedurende 9 maanden telkens twee sportsessies van één uur per week sportten, met o.a. een significante daling van depressieve klachten en angsten in vergelijking met de controlegroep.²⁸

Sport binnen een gevangeniscontext heeft hiernaast nog verschillende voordelen op het vlak van de fysieke en sociale gezondheid. Sport wordt in het kader van de gezondheid sterk aangeraden, zowel binnen als buiten de gevangeniscontext.²⁹ Sport kan enerzijds zorgen voor een uitlaatklep of bijdragen aan de *fysieke gezondheid*, maar draagt ook bij tot de *sociale gezondheid*. Het is voor velen een hobby of een zinvolle tijdsbesteding die ook tijdens detentie een houvast kan bieden.³⁰ Bovendien is sport een manier om sociale samenhang en interactie te bevorderen, voornamelijk bij teamsport. Sport kan de sociale relaties tussen gedetineerden bevorderen.³¹ Uiteraard scheidt dit binnen de muren meer uitdagingen dan buiten. Gedetineerden brengen veel tijd door op hun cel, waardoor het belang van sport en bewegen niet te onderschatten is. Van de ongeveer 16 uren per dag die ze wakker zijn, brengen gedetineerden gemiddeld 11 uren liggend of zittend door. Wanneer een gedetineerde werk, opleiding of sportactiviteiten heeft, ligt dit aantal uren doorgaans lager.³²

Een aantal studies heeft reeds aangetoond dat sport binnen de gevangenis een positief effect kan hebben op de psychische gezondheid. Parker, Meek en Lewis³³ tonen in hun onderzoek aan dat sport of fysieke activiteit psychologische voordelen met zich meebrengt. Zij tonen aan dat sport een positieve invloed heeft op het zelfvertrouwen, het humeur en de emoties enerzijds, en anderzijds doorbreekt sportparticipatie het gevangenisregime en hangt het samen met het tegengaan van verveling, eenzaamheid, depressie en crimineel gedrag.

In dit artikel willen we de focus leggen op de invloed van sport op de psychische gezondheid van gedetineerden in Vlaamse gevangenissen in België. Hoewel bovenstaand onderzoek in het buitenland reeds enkele indicaties bevat over de impact van sport op het psychisch welzijn van gedetineerden,

is dit nooit eerder uitvoerig onderzocht in onze penitentiaire context. Dit artikel bespreekt volgende onderzoeksvragen:

1. *Rapporteren gedetineerden in de Vlaamse gevangenissen psychische klachten?*
2. *Rapporteren sportende gedetineerden een betere psychische gezondheid dan gedetineerden die niet sporten?*
3. *Rapporteren gedetineerden die frequent sporten een betere psychische gezondheid dan gedetineerden die niet of weinig sporten?*

Om na te gaan of het aantal uren sport gecorreleerd is met de psychische gezondheid, wordt een opdeling gemaakt tussen gedetineerden die niet of minder dan twee uur per week sporten, en gedetineerden die meer dan twee uur per week sporten. Deze gedachtengang komt voort uit het onderzoek van Battaglia en collega's³⁴, waar sport een positief effect had op de psychische gezondheid van gedetineerden na een periode van twee sportsessies (1u) per week.

Procedure en steekproef

Om inzicht te krijgen in de psychisch gezondheid van gedetineerden in Vlaamse gevangenissen en het mogelijk verband met sportparticipatie, werden deelnemers gerekruteerd uit zeven Vlaamse gevangenissen: Antwerpen, Hasselt, Dendermonde, Oudenaarde, Hoogstraten, Gent en Leuven-Centraal. Mannen tussen 18 en 75 jaar, veroordeeld of in voorlopige hechtenis, die de Nederlandse taal voldoende machtig zijn, konden geïncludeerd worden in de studie.

Er werd een gelegenheidssteekproef van sportende gedetineerden bekomen door rondvraag van de sportfunctionarissen van De Rode Antraciet, tewerkgesteld in bovengenoemde penitentiaire instellingen. Ook niet-sportende gedetineerden werden via de sportfunctionarissen van De Rode Antraciet vzw uitgenodigd om deel te nemen aan dit onderzoek. Bij het samenstellen van een controlegroep met niet-sporters dienden gedetineerden ook te voldoen aan bovenstaande selectiecriteria. Ze dienden het Nederlands voldoende machtig te zijn, veroordeeld

27 S.J. Biddle en M. Asare, "Physical activity and mental health in children and adolescents: a review of reviews", *British Journal of Sports Medicine* 2011, 886-895.

28 C. Battaglia et al., o.c.

29 S. Biddle, o.c.

30 S. Biddle, o.c.

31 R. Meek, *Sport in prison: exploring the role of physical activity in correctional settings*, Londen, Routledge, 2014.

32 A. Jans, D. Mariën, V. Vyncke en E. De Smet, "Hoe is het gesteld met de gezondheid van de gedetineerden in Vlaamse en Brusselse gevangenissen? Voorstelling van het onderzoeksrapport 'Gezondheidsprofiel Gedetineerden'", *Fatik* 2017, afl. 156, 16-21.

33 A. Parker, R. Meek en G. Lewis, "Sport in a youth prison: male young offenders' experiences of a sporting intervention", *Journal of Youth Studies*, 2014, 381-396.

34 C. Battaglia et al., o.c.

of in voorlopige hechtenis te zijn (niet geïnterneerd) en daarnaast werd getracht om de leeftijd van beide groepen op elkaar af te stemmen. Verder werd er geen andere variabele gematcht tussen de onderzoeks- en controlegroep.

In dit onderzoek werden gedetineerden op de eerste plaats gescreend op psychische gezondheidsproblemen. Deze resultaten werden, samen met zelfgerapporteerde informatie over hun sportbeoefening, vervolgens gebruikt om te onderzoeken of er een verband is tussen sport en psychische gezondheid.

De data werd in twee golven (2017 en 2018) verzameld aan de hand van een papieren vragenlijstbundel met daarin een zelf-opgestelde vragenlijst in combinatie met de bestaande zelfrapportagevragenlijst, BSI-53. De *Brief Symptom Inventory* (BSI-53) is een instrument dat gebruikt wordt om na te gaan of er sprake is van psychische klachten. Deze zelfrapportagevragenlijst is een verkorte versie van de Symptom Checklist-90 (SCL-90), een wereldwijd gebruikte vragenlijst voor de screening van psychische klachten. De BSI-53 bestaat uit 53 items die verschillende facetten van psychische gezondheid meten in negen subschalen: somatische klachten, cognitieve problemen, interpersoonlijke gevoeligheid, depressieve stemming, angst, hostiliteit, fobische angst, paranoïde gedachten en psychoticisme. Elke subschaal omvat 4 tot 6 items waarin een 'probleem' beschreven wordt. De subschaal 'somatische klachten' omvat lichamelijke klachten die zowel kunnen optreden bij somatische aandoeningen als bij lichamelijke verschijnselen wanneer men angstig is. De subschaal 'cognitieve problemen' meet algemene storingen in het cognitieve domein zoals moeite hebben met onthouden. De volgende subschaal 'interpersoonlijke gevoeligheid' houdt in dat er gekeken wordt naar symptomen die wijzen op sociale angst. De schaal 'depressieve stemming' meet de verschillende symptomen van depressie zoals suïcidaliteit, interesseverlies, e.d. Daarop volgt de schaal 'angst' die symptomen omvat zoals zenuwachtigheid, rusteloosheid, paniekaanvallen, e.d. Verder meet de schaal 'hostiliteit' symptomen die duiden op boosheid of vijandigheid. De schaal 'fobische angst' gaat dan weer over gevoelens en gedragingen van angst in bepaalde situaties. De voorlaatste schaal omvat 'paranoïde gedachten'. Deze meet gevoelens van overmatige achterdocht, vijandigheid en grootheidswaan. De laatste schaal 'psychoticisme' meet gedragingen die voorkomen bij een teruggetrokken levensstijl. Al deze

schalen worden nog aangevuld met enkele items die klinisch relevant zijn en ingevuld kunnen worden op meerdere dimensies.³⁵

Alle items worden gescoord op een vijfpunt Likertschaal tussen 0 (helemaal geen) tot 4 (heel veel). Er wordt gevraagd om klachten te rapporteren die in de afgelopen week aanwezig waren. Een algemene maat voor psychopathologie wordt berekend in de totaalscore, aan de hand van het gemiddelde van alle items.³⁶

De betrouwbaarheid van de BSI-53 is voldoende en ook de validiteit wordt ondersteund door een goed onderscheidend vermogen tussen zowel patiënten als gezonde respondenten. De normscores zijn voorhanden voor zowel allochtone als autochtone groepen in twee leeftijdscategorieën, alsook een normgroep uit de ambulante zorg.³⁷ Op basis van de normscores kunnen de resultaten ingedeeld worden in zeven categorieën tussen laag (1) en zeer hoog (7).

Vervolgens werd een zelf opgestelde vragenlijst toegevoegd aan de BSI-53. De vragenlijst omvat 38 items die peilen naar demografische gegevens, opgelegde straf en detentieduur, werk, opleiding, sport voor en tijdens detentie, roken en medicatiegebruik. Voorbeelden hiervan zijn: Rook je? Neem je medicatie? Deed je aan sport voor je opsluiting? Doe je aan sport? Hoeveel uur sport je per week? e.d.

De vragenlijstbundel werd voorafgegaan door een briefing met *informed consent*, waarbij informatie werd gegeven over de studie en de behandeling van de onderzoeksgegevens en gevraagd werd of deelnemers akkoord gingen met het onderzoek.

De resultaten van de BSI-53 werden vergeleken met de respectievelijke normgroep uit de algemene bevolking: autochtone mannen (jonger of ouder dan 30) en allochtone mannen.³⁸

Om vergelijkingen te kunnen maken, werd gebruik gemaakt van statistische analyses aan de hand van SPSS-versie 24. Aangezien de gegevens een nominaal en/of ordinaal meetniveau hebben en de verdeling van de waarden niet voldoet aan een normaalverdeling, is de non-parametrische Mann-Whitney U toets gebruikt. Vervolgens werden er nog regressietesten uitgevoerd waarbij de voorspellende waarde van leeftijd, BMI, medicatie, roken en sport ten aanzien van de BSI-scores onderzocht werden.

35 E. De Beurs, *Brief symptom inventory. Handleiding*, Leiden, PITS B.V., 2011.

36 E. De Beurs en F. G. Zitman "De Brief Symptom Inventory (BSI). De betrouwbaarheid en validiteit van een handzaam alternatief voor de SCL-90", *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* 2006, afl. 61, 120-141.

37 E. De Beurs, o.c.; E. De Beurs en F.G. Zitman, o.c.

38 E. De Beurs, o.c.

Resultaten

Beschrijving van de steekproef

In het totaal werden 470 vragenlijsten uitgedeeld en vulden 256 gedetineerden uit zeven gevangenissen de vragenlijsten in. Personen die niet voldeden aan de inclusiecriteria of die niet akkoord gingen met de *informed consent*, werden verwijderd uit het onderzoek (N=33). Daarnaast werden ook drie deelnemers verwijderd omdat ze de vraag 'Doe je aan sport tijdens je opsluiting?' niet hadden ingevuld. De finale dataset bestaat uit 220 gedetineerden. In totaliteit werden 17 nationaliteiten opgenomen in deze dataset. De grootste groep gedetineerden hebben de Belgische nationaliteit (N=178), gevolgd door de Nederlandse (N= 13) en Marokkaanse nationaliteit (N= 7). De overige nationaliteiten zijn Albanees, Italiaans, Turks, ... (N = 22).

Sportende vs. niet- sportende gedetineerden

Van de 220 deelnemers sporten 130 gedetineerden (59,1%) in de gevangenis. De gemiddelde leeftijd van deze sportende gedetineerden bedraagt 37,5 jaar (SD = 10.3) en 43,3 jaar (SD = 12.09) bij niet- sportende gedetineerden. Door middel van een t-toets werd vastgesteld dat de gemiddelde leeftijd van de sportende gedetineerden significant lager ligt dan de gemiddelde leeftijd van niet- sportende gedetineerden ($p < .05$). Het gemiddelde BMI van sportende gedetineerden bedraagt 26,03 (SD = 3.97) en het BMI van de niet- sportende gedetineerden bedraagt 26,97 (SD = 4.60). De t-toets geeft weer dat het verschil tussen het BMI van beide groepen niet significant is ($p > .05$).

In het onderzoek werd gepeild naar rookgedrag en medicatiegebruik. De resultaten geven weer dat 70,2% (N=153) van de gedetineerden rookt, waarvan 89 sportende gedetineerden (68,5%) en 64 niet-sportende gedetineerden (31,5%). De t-toets toont aan dat er geen verschil is gevonden, het rookgedrag heeft geen invloed op het sportgedrag van gedetineerden ($p > .05$). Vervolgens wordt er gekeken naar het nemen van medicatie. In totaal nemen 93 gedetineerden (42,5%) medicatie, waarvan 45 gedetineerden (48,4%) sporten en 48 gedetineerden (51,6%) niet sporten in de gevangenis. De t-toets geeft weer dat er een significant verschil terug te vinden is ($p < .05$). Gedetineerden die sporten nemen minder medicatie dan gedetineerden die niet sporten. De meest voorkomende medicatie bij niet-sportende gedetineerden zijn hartmedicatie, anit-depressiva, slaapmedicatie, pijnstillende medicatie, medicatie voor diabetes en bloeddruk en medicatie voor maag -en darmklachten. De meest

voorkomende medicatie bij sportende gedetineerden zijn slaapmedicatie, benzodiazepinen (kalmerende werking), antipsychotica, antidepressiva en maagmedicatie.

Niet of weinig versus frequent sporten

In het totaal sporten 118 gedetineerden 2 uur of meer per week en 101 gedetineerden sporten niet of minder dan 2 uur per week.³⁹ De gemiddelde leeftijd voor gedetineerden die 2 uur of meer sporten per week bedraagt 37,68 jaar (SD = 10.40), voor gedetineerden die niet sporten of minder dan 2 uur per week is dit 42,38 jaar (SD = 12.07). De T-toets geeft weer dat de gemiddelde leeftijd van sportende gedetineerden significant lager ligt dan de gemiddelde leeftijd van niet- sportende gedetineerden ($p < .05$). Gemiddeld ligt het BMI van gedetineerden die meer dan 2 uur sporten per week (M = 25.7, SD = 3.70) lager dan gedetineerden die niet of minder dan 2 uur sporten per week (M = 27.23, SD = 4,71). Het verschil is significant ($p < .05$).

Het rookgedrag van gedetineerden die 2 uren of meer per week sporten (N = 82) ligt hoger dan het rookgedrag van gedetineerden die niet of minder dan 2 uren per week sporten (N = 70). De t-toets toont aan dat roken geen invloed heeft op het sportgedrag van gedetineerden. Het nemen van medicatie heeft wel een invloed op het sportgedrag. Gedetineerden die 2 uren of meer per week sporten (N = 40), nemen significant minder medicatie dan gedetineerden die niet of minder dan 2 uren per week sporten (N = 52; $p < .05$). Ook zien we een verschil in het type medicatie tussen deze twee groepen. De meest voorkomende medicatie bij gedetineerden die 2 uren of meer sporten zijn slaapmedicatie, benzodiazepinen en antipsychotica, bij gedetineerden die niet of minder dan 2 uren per week sporten is dit hart -en bloeddrukmedicatie, slaapmedicatie, medicatie voor diabetes, pijnstillende medicatie en medicatie tegen maagklachten.

Sporten voor en tijdens detentie

Van alle sportende gedetineerden waren er 32 gedetineerden die voor detentie niet actief waren in de sport, maar die wel begonnen zijn met sporten tijdens detentie. Het grootste aantal gedetineerden sportten al voor hun detentie en zijn blijven sporten. Dit zijn in totaal 98 gedetineerden.

Voor alle niet- sportende gedetineerden in detentie deden er 36 niet aan sport voor hun detentieperiode en stopten 52 gedetineerden tijdens hun verblijf in detentie.⁴⁰

39 Exclusief 1 missing data als gevolg van het niet invullen van de vraag 'Hoeveel uren per week doe je aan sport?'

40 Exclusief 2 missing data als gevolg van het niet invullen van de vraag 'Deed je voor jouw gevangenisstraf aan sport?'

Tabel 1 Vergelijking van sportdeelname voor en tijdens detentie

	Sport tijdens detentie		
	Nee N(%)	Ja N(%)	Totaal N(%)
Sport voor detentie			
Nee	36 (16.5%)	32 (14.7%)	68 (31.2%)
Ja	52 (23.9%)	98 (45.0%)	150 (68.8%)
Totaal	88 (40.4%)	130 (59.6%)	218 (100.0%)

In tabel 2 wordt een overzicht gegeven van het aantal uren sport per week, het aanvangsmoment en (tijdelijke) drop-out. In het algemeen zijn er meer gedetineerden die sporten dan niet sporten. De grootste groep sport meer dan twee uren per week.

De meerderheid van de sportende gedetineerden geeft weer dat er periodes zijn dat men tijdelijk niet gesport heeft (73,2%). De redenen die men hiervoor opgeeft zijn uiteenlopend. De meest voorkomende redenen zijn wachtlijsten (N=17), fysieke klachten

of blessures (N=12), gebrek aan motivatie (N=11), depressieve klachten (N=8) en personeelstekort (N=6).

De gedetineerden rapporteerden een 30-tal verschillende sporten. Op de eerste plaats staat fitness en conditietraining (N=122), gevolgd door voetbal (N=35). Verder nemen ze ook deel aan balsporten, wandelen, lopen en boksen, ... Vier gedetineerden vermelden expliciet dat ze sporten op cel of tijdens de wandeling, dit vaak als een aanvulling op de georganiseerde sport.

Tabel 2 Frequentie en start van sport tijdens detentie

	N	%
Aantal uren per week		
Geen sport	84	28.2%
Minder dan 2 uur week	17	7.7%
Tussen 2 en 4 uur per week	65	29.5%
Meer dan 4 uur per week	53	24.1%
Start sport in detentie		
Bij start van opsluiting	52	39.7%
Tussen een week en een maand na opsluiting	26	19.8%
Tussen een week en 3 maanden van opsluiting	28	21.4%
Tussen 3 maanden en 6 maanden van opsluiting	8	6.1%
Tussen 6 maanden en 1 jaar van opsluiting	7	5.3%
Langer dan een jaar	10	7.6%

Psychische gezondheid

In het onderzoek werd gepeild naar de psychische gezondheid van gedetineerden aan de hand van de BSI-53. Vergeleken met de normgroepen van de algemene bevolkingssteekproef kunnen de scores van 54,3% van de gedetineerden gecategoriseerd worden als 'hoog' of 'zeer hoog'. Ze hebben dus, vergeleken met de algemene bevolking, meer psychische klachten. Daaropvolgend rapporteert 37,6% van de gedetineerden psychische klachten die als 'gemiddeld'

gecategoriseerd kunnen worden. Slechts een kleiner aantal kan gecategoriseerd worden als 'laag'.⁴¹

Bij de resultaten op schaalniveau heeft een aantal schalen een hoger gemiddelde: *paranoïde gedachten* (M = 1.13, SD = 0.93), *depressie* (M = 0.95, SD = .88) en *cognitieve problemen* (M = 0.91, SD = 0.84). De schaal die het laagste scoort, is *fobische angst* (M = 0,39, SD = .57). De gemiddelde totaalscore bedraagt .84 (SD = .68), wat valt in de categorie 'hoog'.

41 Er zijn 10 missing data als gevolg van het ontbreken van de leeftijd of doordat onvoldoende items van de BSI-53 beantwoord werden.

Tabel 3 Overzicht van de scores op de BSI subschalen en totaalscore

	N	Ontbrekende waarden	Gemiddeld	Standaard-deviatie	Variatie	Min	Max
Somatische klachten	209	11	.68	.73	.53	0.00	2.71
Cognitieve problemen	214	6	.91	.84	.71	0.00	3.17
Interpersoonlijke gevoeligheid	213	7	.76	.79	.63	0.00	3.00
Depressieve stemming	210	10	.95	.88	.78	0.00	3.33
Angst	205	15	.63	.63	.40	0.00	3.00
Hostiliteit	199	21	.57	.59	.35	0.00	2.80
Fobische angst	203	17	.39	.57	.32	0.00	2.40
Paranoïde gedachten	213	7	1.13	.93	.87	0.00	3.60
Psychoticisme	209	11	.74	.70	.49	0.00	2.80
Totaalscore	211	9	.84	.68	.46	0.00	2.68

Associatie tussen sport en psychische gezondheid

Sportende vs. niet- sportende gedetineerden

Wanneer de gemiddelde scores op de totaalscore van de BSI-53 vergeleken worden tussen sportende en niet- sportende gedetineerden aan de hand van een Mann-Whitney U toets, dan kan vastgesteld worden dat sportende gedetineerden minder psychische klachten rapporteren op zowel de totaalscore als op de subschalen. Deze resultaten zijn echter niet significant.

Om na te gaan of ook andere factoren geassocieerd zijn met de psychische gezondheid werd er een regressie uitgevoerd op de totaalscore en alle

subschalen van de BSI- 53, waarbij de invloed van leeftijd, BMI, het nemen van medicatie, roken en sport als mogelijke verklarende factoren in kaart werden gebracht. De resultaten duiden dat sport de resultaten van de BSI -53 niet verklaren. Medicatie is bijna voor alle schalen een verklarende factor, behalve voor de schalen *hostiliteit* en *fobische Angst*. De betascore geeft weer dat er een positieve samenhang terug te vinden is. Gedetineerden die (veel) medicatie innemen, zullen hoger scoren op de subschalen en de totaalscore van de BSI -53 zelfrapportagelijst. Specifiek betekent dit dat deze gedetineerden meer klachten ervaren op alle schalen maar dat het nemen van medicatie geen invloed heeft op de schalen *hostiliteit* en *fobische angsten*.

Tabel 4 Verband tussen sportparticipatie en psychische gezondheid

	R ²	Sport		Leeftijd		BMI		Medicatie		Roken	
		Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Somatische klachten	.082	-.143	.148	-.008	.016	.010	.359	.355	.000	-.022	.831
Cognitieve problemen	.079	-.155	.146	-.006	.193	.022	.076	.318	.003	-.021	.848
Interpersoonlijke gevoeligheid	.083	-.096	.433	-.010	.066	-.010	.482	.493	.000	-.032	.803
Depressieve stemming	.075	-.183	.114	-.006	.236	.016	.223	.358	.002	-.070	.557
Angst	.103	-.158	.210	-.004	.488	.010	.475	.531	.000	-.021	.873
Hostiliteit	.062	-.063	.507	-.011	.009	.001	.934	.242	.012	.083	.396
Fobische angst	.075	-.071	.416	-.015	.000	.004	.661	.171	.056	-.008	.928
Paranoïde gedachten	.042	.005	.952	-.005	.225	.020	.045	.148	.093	.081	.361
Psychoticisme	.048	-.082	.551	-.010	.108	.029	.070	.298	.032	-.109	.445
Totaalscore	.049	-.096	.356	-.011	.016	.005	.687	.252	.017	-.018	.870

Niet of weinig versus frequent sporten

Vervolgens werd een vergelijking gemaakt aan de hand van een Mann-Whitney U toets tussen gedetineerden die twee uur of meer per week sporten met gedetineerden die minder dan twee uur of niet

sporten. Gedetineerden die minder dan twee uur of niet sporten rapporteren in totaliteit meer klachten dan de groep frequenter sportende gedetineerden, een verschil dat significant is ($U = 4444.5$, $p = < .05$). Wat betreft de subschalen zijn er significante verschillen tussen de twee bovenvermelde groepen

op de schalen *somatische klachten* ($U = 4418.0, p = < .05$), *interpersoonlijke gevoeligheid* ($U = 4523.0, p = < .05$) en *depressie* ($U = 4367.5, p = < .05$). Op elk van de subschalen rapporteren niet-sportende of gedetineerden die minder dan 2 uur sporten meer klachten dan gedetineerden die 2 of meer uren per week sporten.

Er werd ook een regressie uitgevoerd bij de groepen minder dan twee uren sport of niet-sportende gedetineerden versus gedetineerden die minstens twee uren per week sporten. In tabel 5 worden deze resultaten weergegeven. Opnieuw is medicatie een voorspellende factor ten aanzien van bijna alle schalen van de BSI-53 en ook hier is er een positieve samenhang. Met andere woorden: hoe meer

medicatie men neemt, hoe hoger men scoort op de totaalscore en de subschalen met uitzondering voor de subschalen *hostiliteit en fobische Angst*. Daarenboven is sport ook een verklarende factor voor de totaalscore en drie subschalen: *somatische klachten, interpersoonlijke gevoeligheid en depressieve stemming*.⁴² De resultaten geven weer dat er een negatieve samenhang terug te vinden is met sport. Wanneer men meer sport, gaat men minder klachten rapporteren op de eerder vermelde subschalen. Leeftijd is een voorspellende factor voor de subschalen *somatische klachten, angst, hostiliteit en psychoticisme*. Alle deze subschalen geven een negatieve samenhang weer. Dit betekent dat hoe ouder men is, hoe minder klachten men gaat rapporteren op bovenvermelde subschalen.

Tabel 5 Verband tussen frequentie van sporten en psychische gezondheid

	R ²	Sport		Leeftijd		BMI		Medicatie		Roken	
		Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Somatische klachten	.094	-.156	.028	-.141	.058	.050	.479	.245	.001	-.014	.837
Cognitieve problemen	.095	-.166	.020	-.01	.178	.114	.113	.206	.005	-.011	.879
Interpersoonlijke gevoeligheid	.085	-.077	.275	-.137	.064	-.055	.433	.282	.000	-.016	.819
Depressieve stemming	.090	-.181	.011	-.094	.201	.065	.358	.207	.004	-.042	.535
Angst	.120	.124	.025	-.057	.430	.038	.586	.289	.000	-.008	.900
Hostiliteit	.067	-.092	.205	-.201	.008	-.003	.963	.177	.017	.062	.383
Fobische angst	.074	-.043	.555	-.288	.000	.028	.706	.142	.061	-.005	.940
Paranoïde gedachten	.038	-.008	.911	-.100	.199	.139	.063	.120	.116	.060	.409
Psychoticisme	.048	-.043	.551	-.122	.108	.131	.070	.157	.032	-.765	.445
Totaalscore	.057	-.117	.108	-.189	.013	.017	.816	.168	.024	-.009	.893

Discussie en reflecties

In deze bijdrage hebben we onderzocht of er een associatie te vinden is tussen sportbeoefening en psychische problemen bij gedetineerden. Allereerst tonen de resultaten aan dat de totale groep van de bevroegde gedetineerden in hoge mate psychische klachten rapporteren aan de hand van de BSI-53 zelfrapportagevragenlijst. Dat gedetineerden psychische problemen rapporteren ligt in de lijn met voorgaand internationaal en nationaal onderzoek over de psychische gezondheid van gedetineerden.⁴³ Zoals verwacht liggen de gemiddelde scores op alle facetten van psychische klachten hoog tot zeer hoog, in vergelijking met de normgroep uit de algemene bevolking. De schalen die zeer uitdrukkelijk problematisch zijn, zijn *paranoïde gedachten, depressie en cognitieve problemen*.

Vervolgens werd er nagegaan of sportende gedetineerden een betere psychische gezondheid rapporteren dan niet-sportende gedetineerden. Concluderend kan er gesteld worden dat sport geen rol speelt bij de psychische gezondheid wanneer bovenvermelde groepen vergeleken worden.

Wanneer er gekeken wordt naar de frequentie van sporten, blijkt er wel een verband te zijn met de psychische gezondheid. Gedetineerden die minstens twee uren per week sporten rapporteren significant minder psychische klachten dan gedetineerden die niet of minder dan twee uur per week sporten. Die associatie is terug te vinden tussen frequent sporten en *somatische klachten, interpersoonlijke gevoeligheid en depressie*. Dit vastgestelde verband is in lijn met de studie van Battaglia en collega's, waarbij gedetineerden wekelijks twee sportsessies van telkens één uur

42 De R Square (R²) duidt aan in welke mate de resultaten op de afhankelijke variabele verklaard worden door de voorspellende factoren (de onafhankelijke variabelen). Bij wijze van voorbeeld (zie tabel 5): de totaalscore op de BSI-53 wordt voor 5,7% verklaard door de voorspellende factoren.

43 A. Mannocci et al., o.c.; C. Battaglia, et al., o.c., 2013; L. Favril & A. Dirkzwager, o.c.

sportten gedurende een aantal maanden en daarna o.a. minder depressieve klachten rapporteerden.⁴⁴ In tegenstelling tot sport, heeft medicatie op bijna alle subschalen en de totaalscore van de BSI-53 een impact. Hoe meer medicatie men inneemt, hoe meer klachten men rapporteert. Dit is ook een belangrijke bevinding aangezien gedetineerden niet alleen medicatie innemen voor bijvoorbeeld diabetes en/of maag- of hartklachten, maar voornamelijk slaapmedicatie, benzodiazepines, antidepressiva en antipsychotica die erop wijzen dat gedetineerden kampen met psychische problemen. Of sport ook een mediërende of modererende rol speelt in het medicatiegebruik, is in dit onderzoek niet nagegaan. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat sommige gedetineerden minder geneesmiddelen gebruiken omdat ze ook sporten. Daarnaast is ook niet nagegaan of medicatiegebruik een mediërende of modererende rol speelt bij het sporten zelf. Zo zou het gebruik van medicatie het moeilijk kunnen maken dat bepaalde gedetineerden blijven sporten, of kan net door medicatie nog gesport worden. Dit is in het kader van het huidig onderzoek niet onderzocht.

Zoals reeds besproken heeft sport ook een sociale component, het bevordert de sociale samenhang en interactie, wat mogelijks verklaart waarom sport een rol speelt bij de interpersoonlijke gevoeligheid en de sociale angst van gedetineerden kan verlagen.⁴⁵ Verder onderzoek over de interactie tussen de sociale dimensie van sportbeoefening en de psychische gezondheid van gedetineerden is wenselijk om meer duidelijkheid te krijgen over de onderlinge effecten. Of sporten bijdraagt tot prosociale attitudes en vaardigheden valt eveneens uit te klaren in verder onderzoek.

In dit onderzoek werd er gekozen om de scores van gedetineerden af te zetten tegen de normscores van de algemene bevolking. Deze keuze kwam voornamelijk voort uit de normscores die beschikbaar zijn vanuit de BSI-53 zelfrapportagelijst, namelijk normscores voor de doorsnee bevolking en normscores voor de ambulante patiëntenpopulatie. Er werd geredeneerd dat gedetineerden, ondanks de kennis van de verhoogde aanwezigheid van psychische problemen, niet ontoerekeningsvatbaar werden verklaard. Dirkwager en Nieuwbeerta hebben in hun onderzoek de psychische gezondheid

van gedetineerden afgezet ten aanzien van beide normgroepen waaruit blijkt dat de BSI-53 in staat is een onderscheid te maken tussen de verschillende groepen. Hiermee tonen zij aan dat gedetineerden significant meer psychische problemen rapporteren ten aanzien van de algemene bevolking. De BSI-53 biedt de mogelijkheid om psychische problemen op een snelle manier te signaleren, dit in het belang van de gedetineerden zodat zij psychische ondersteuning kunnen verkrijgen.⁴⁶

Eén vraag is of in het licht van de steeds terugkomende problematische (inter)nationale vaststellingen aparte normscores voor gedetineerden moeten opgemaakt worden. Dat zou mogelijks als pervers effect kunnen hebben dat een bepaalde 'normalisering' (aanvaarding) van afwijkende scores bij gedetineerden kan plaatsvinden, in plaats van de psychische gezondheid bij deze populatie te blijven problematiseren en te blijven nadenken over manieren om dit te remediëren en te reduceren. Geïnterneerden werden niet bevroegd om variatie zo sterk mogelijk te vermijden en op die manier de homogeneïteit van de steekproef zoveel mogelijk te kunnen behouden.

Daarnaast werd de controlegroep opgesteld op basis van enkele eenvoudige kenmerken, waaronder de leeftijd. Bij verder onderzoek is het aangewezen om meer criteria op te nemen zoals eerdere gevangenisstraf, duurtijd van de straf, etniciteit, etc.

Sport kan een aangrijpingspunt voor verandering (*hook for change*) aanreiken, waarbij een gedetineerde zelfwaarde vindt in en door het sporten zelf en daarmee uit een negatieve spiraal kan komen.⁴⁷ Ook dat is een piste voor verder onderzoek.

In dit onderzoek werden zelfrapportagelijsten gehanteerd, wat uiteraard zorgt voor subjectieve informatie en sociale wenselijkheid met zich kan meebrengen. Dit kan mogelijk de antwoorden op de vragen zoals 'Doe je aan sport in de gevangenis?' en 'Welke sporten beoefen je?' beïnvloed hebben. Dit gaf heel uiteenlopende antwoorden zoals op de eerste plaats fitness, voetbal, cardiotraining... Verschillende sporten zouden onder de noemer 'fitness' geplaatst kunnen worden. In de gevangenis heb je een (georganiseerd) sportaanbod, maar gedetineerden sporten mogelijk ook op cel of op de wandeling. Dit

44 C. Battaglia et al., o.c., 2015.

45 R. Meek, o.c.

46 A. Dirkwager en P. Nieuwbeerta, o.c.

47 Met 'hooks for change' wordt verwezen naar element uit de leefomgeving van een persoon die dienst kunnen doen als "catalysts for lasting change when they energize rather fundamental shifts in identity and changes in the meaning and desirability of deviant/criminal behavior itself", zie P.C. Giordano, S.A. Cernkovich en J.L. Rudolph, "Gender, Crime, and Desistance: Toward a Theory of Cognitive Transformation", *American Journal of Sociology* 2002, 990. Dit hangt samen met het mogelijks stoppen van een criminele carrière, het proces van desistance. Denken we in dit verband overigens maar aan het B-Leave project in de gevangenis van Ruiselede, waar gedetineerden met een middelenafhankelijkheid onder meer aan de hand van sport terug meer voeling krijgen met hun eigen lichaam. Denken we ook aan de lichaamscultus bij het bodybuilden in detentie, wat voor sommige gedetineerden een zeer positief gegeven kan zijn (bvb. het opkrikken van het zelfbeeld), zie A. Verhelle, A.-S. Vanhouche en T. Huys, o.c.

werd niet expliciet bevraagd in dit onderzoek en meer nuance omtrent sportbeoefening, en idealiter zelfs observatie van de sportbeoefening, is nodig voor verder onderzoek naar de associatie tussen of impact van sport op de psychische gezondheid.

Voorgaand werd besproken dat sport in detentie een basisrecht is, maar dat dit aanbod vaak beperkt is en/of dat stakingen, sociale onrust en onvoldoende middelen hierop een invloed hebben.⁴⁸ Gedetineerden geven staking aan als één van de redenen waarom ze periodes niet (kunnen) sporten tijdens hun detentie.

Beperkingen in het aanbod zijn er niet enkel als gevolg van beschikbare infrastructuur en de middelen, maar hebben ongetwijfeld ook te maken met bredere opvattingen over opsluiting. De nieuwere gevangenis konden gemakkelijk voorzien worden van een piste of zwembad, maar dit lijkt publiek en politiek zeer gevoelig te liggen. Zo zijn er meerdere gevangenis waar ruimte voorzien is voor groene sportvelden, maar waar niets mee gedaan wordt. De gevangenis van Andenne en Hasselt bieden op dat vlak enkele voorbeelden. Er ligt een grasveld waar gedetineerden van weggehouden worden, terwijl het ook als sportveld zou gebruikt kunnen worden. Hopelijk wordt bij de nog te bouwen instellingen meer rekening gehouden met sport- en bewegingsfaciliteiten voor gedetineerden (die ook voor personeel toegankelijk zijn). Hier botst het sportaanbod mogelijks tegen de grens van wat publiek aanvaardbaar is.⁴⁹ Bovendien is ook niet bevraagd welke sport(en) gedetineerden zouden willen beoefenen als ze daarvoor de vrije keuze hadden, los van de beperkingen van het aanbod. Ook dat is een element voor verder onderzoek.

Andere factoren die een invloed hebben op de participatie van gedetineerden aan het sportaanbod zijn lange wachtlijsten, depressieve klachten of geen motivatie en personeelstekort. Ondanks dat onderzoek al voldoende heeft aangetoond dat fysieke activiteiten een positieve impact hebben op de psychische gezondheid, waaronder het tegengaan van depressie, zijn dit de voornaamste redenen voor gedetineerden om een periode te stoppen met sporten.⁵⁰ 'Geen motivatie' gaat voor hen vaak ook gepaard met stress om te verschijnen voor de rechtbank of een transfer naar een andere gevangenis. In dat verband kan

verder onderzoek ook meer toespitsen op specifieke groepen op basis van hun wettelijke status: voorlopig gehechten, veroordeelden, veroordeelden die al toelaatbaar zijn voor uitgaansmodaliteiten of voor voorwaardelijke invrijheidstelling, vreemdelingen die geen verblijfsrecht hebben, ... De invulling die zij geven aan sport en de manier waarop sport samenhangt met hun psychische gezondheid, kan tussen deze groepen onderling ook verschillen.

Concluderend kunnen we stellen dat er in dit onderzoek een verband kan gevonden worden tussen sportbeoefening in de detentie en het ervaren van minder psychische klachten. Het gaat meer bepaald over een impact op *somatische klachten, interpersoonlijke gevoeligheid en depressieve stemming*. De associatie is echter vrij beperkt, zeker in vergelijking met andere factoren zoals medicatiegebruik. Gezien het cross-sectionele onderzoeksopzet, waarbij er éénmalig een meting heeft plaatsgevonden, kunnen we niet aantonen of dit een causaal verband is, dus dat sport een positieve impact heeft op de psychische gezondheid. Het is mogelijk dat gedetineerde personen met minder psychische klachten zich eerder kandidaat stellen om te sporten (zelfselectie). Het is daarom aangewezen om verder onderzoek te voeren naar de psychische gezondheid van gedetineerden en de impact van sportbeoefening. Idealiter gebeurt dit door een interventiestudie waarbij een sportaanbod uitgewerkt en nauwgezet opgevolgd en vergeleken wordt met een controlegroep. Door gedetineerden zowel voor de start van het sportprogramma, als tijdens en nadien (in follow-up) psychisch te screenen, kan er met meer zekerheid vastgesteld worden wat de wisselwerking tussen sport en psyche is. Voor zover de resultaten van deze studie aantonen, is er geen negatief verband tussen sport en psychische gezondheid en zijn er wel enkele positieve verbanden. Baat het niet op een wetenschappelijk duidelijke manier, dan schaad het alleszins ook niet om te sporten in detentie. Zonder te veel beleidsgewicht aan deze bescheiden studie te koppelen, kan op basis van de resultaten wel gepleit worden voor het behouden en verder uitbouwen van het sportaanbod voor gedetineerden. Het is beter om gedetineerden zo veel als mogelijk te laten sporten, zowel voor hun fysieke als psychische gezondheid, dan dat ze de hele dag op cel blijven zitten, met alle gevolgen vandien – ook voor de samenleving.

48 De Rode Antraciet vzw, o.c.

49 Dit is een discussie die hier buiten beschouwing blijft, maar verwijst naar het 'less eligibility' principe. Kort samengevat moet vanuit deze idee de standaard van leven voor gedetineerden lager liggen dan wat voor de laagste groep in de buitenwereld geldt. Zie hierover, in het kader van een recente discussie over digitale technologie in het gevangeniswezen, E. Maes, J. Robberechts, K. Beyens en L. Robert, "PrisonCloud voor gedetineerden. Grenzen aan digitale normalisering?", *Panopticon* 2019, 38-40.

50 S.J. Biddle en M. Asare, o.c.

Personen met verstandelijke beperkingen in de gevangenis: het belang van screening voor een aangepaste bejegening en ondersteuning

Charline Uyttersprot & Stijn Vandeveld¹

Onderzoek naar en ondersteuning van personen met een licht verstandelijke beperking (LVB) in detentie is een actueel thema; vandaar ook de toenemende belangstelling voor valide en betrouwbare screeningsinstrumenten om een verstandelijke beperking op een snelle en eenvoudige manier vast te stellen. De 'Screener voor Intelligentie en Licht verstandelijke beperking' (SCIL) heeft zijn bruikbaarheid reeds bewezen in Nederland, maar is in Vlaanderen nog slechts beperkt onderzocht.

Omdat er vraag is naar het gebruik van de screener in de Vlaamse context, werd een (exploratief) onderzoek uitgevoerd naar de betrouwbaarheid, validiteit en bruikbaarheid van de SCIL bij vrouwen in het Penitentiair Complex van Brugge.

Dit onderzoek, in het kader van de masterproef van Charline Uyttersprot, kwam tot stand in een samenwerking met verschillende partners, waaronder het Orthopedagogisch Centrum Sint-Idesbald - Itinera, het Penitentiair Complex te Brugge, de beleidscoördinator hulp- en dienstverlening aan gedetineerden van het Penitentiair Complex te Brugge en de Universiteit Gent, Vakgroep Orthopedagogiek.²

Personen met een verstandelijke beperking en het plegen van criminele feiten

Personen met een licht verstandelijke beperking blijken oververtegenwoordigd te zijn in het strafrechtelijk systeem³ ten gevolge van de intellectuele en andere psychosociale beperkingen die zij ervaren.⁴ Men stelt vast dat personen met een IQ-score van minder dan 50 maar zelden in contact komen met justitie, terwijl de groep met een licht verstandelijke beperking (IQ tussen 50 en 85) of de zwakbegaafde groep (IQ tussen 70/75 en 85/90) sterk vertegenwoordigd is binnen het strafrechtstelsel. Een 'licht verstandelijke beperking' (LVB) is een term die in Nederland gehanteerd wordt. Het labelen van personen met een IQ tussen 50 en 85 als personen met een licht verstandelijke beperking stemt overeen met de gangbare definitie in Nederland. Aangezien de 'Screener voor Intelligentie en Licht verstandelijke beperking' een Nederlands instrument is, wordt deze terminologie gebruikt. In de Vlaamse context worden personen met een IQ tussen 70 en 85 niet als personen met een verstandelijke beperking gezien, maar als zwakbegaafd aangeduid. De prevalentiecijfers omtrent de vertegenwoordiging van personen met een LVB in het strafrechtelijk systeem variëren zeer sterk.⁵ Vooral de IQ-grens die men gebruikt, beïnvloedt de

1 Vakgroep Orthopedagogiek, Universiteit Gent.

2 De auteurs bedanken volgende personen voor hun ondersteuning bij de studie: alle participanten en medewerkers van het PC Brugge en in het bijzonder Marieke de Jong; de directie en medewerkers van Itinera, waaronder Bart Marichal, Lien Dumortier en Nadine Klaassen; Lieve Carrette; Prof. Dr. Xavier Moonen; het Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen en de directie van het PC Brugge.

3 W. Glaser en K. Deane, "Normalisation in an Abnormal World: A Study of Prisoners With an Intellectual Disability", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 1999, 338-356; S. Hayes, "Early intervention or early incarceration? Using a screening test for intellectual disability in the criminal justice system", *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* 2002, 120-128; M. Henshaw en S. Thomas, "Police encounters with people with intellectual disability: prevalence, characteristics and challenges", *Journal of Intellectual Disability Research* 2012, 620-631; T. Holland, I.C.H. Clare en T. Mukhopadhyay, "Prevalence of 'criminal offending' by men and women with intellectual disability and the characteristics of offenders: implications for research and service development", *Journal of Intellectual Disability Research* 2002, 6-20; H.L. Kaal, A.M. Negenman, E. Roeleveld en P.M. Embregts, "De problematiek van gedetineerden met een lichte verstandelijke beperking in het gevangeniswezen", Tilburg, Tilburg University, 2011, 116 p.

4 T. Holland et al, o.c.

5 X. Moonen, M. de Wit en M. Hoogeveen, "Mensen met een licht verstandelijke beperking in aanraking met politie en justitie", *PROCES* 2011, 235-250.

gegevens.⁶ Inconsistent gebruik van terminologie (zoals bijvoorbeeld meerduidige definities van een verstandelijke beperking) en onderzoeksmethoden vormen eveneens een reden voor de aanzienlijke verschillen tussen studies die onderzoek doen naar de relatie tussen een strafbaar feit en de aanwezigheid van een verstandelijke beperking.⁷ Ook de setting waar men het intelligentieonderzoek uitvoert (bijvoorbeeld de stressvolle omgeving van een politiebureau) en de methode om de intelligentie te bepalen, hebben een invloed op de resultaten.⁸ Verder is het ook zo dat de beschikbare prevalentiedata variëren in relatie tot de plaats in de keten van de strafrechtsbedeling waarop de studie betrekking heeft, bijvoorbeeld bij contact met politie, tijdens detentie, of in trajecten na de detentie.

Loucks (2007) rapporteerde over een groot aantal internationale studies waarin het aantal daders met een (licht) verstandelijke beperking van 0% tot zelfs 80% werd geschat. In België en Nederland zijn er weinig tot geen cijfers voorhanden. Uit een exploratief onderzoek bij een steekproef van gedetineerden met drugproblemen bleek ongeveer 10% op basis van een IQ-test als "intellectually impaired" te kunnen worden gelabeld.⁹ Verder is vastgesteld dat een verstandelijke beperking één van de drie meest voorkomende comorbide diagnoses is bij geïnterneerden in België.¹⁰ Naast de onzekere prevalentie is er rond de omvang van hun problemen, eventuele mogelijkheden tot ondersteuning en hoe deze te realiseren binnen een hechteniscontext, nog weinig wetenschappelijk bekend.

Nood aan screening

Zoals aangegeven hebben beschikbare studies gewezen op een hoge prevalentie van personen met een verstandelijke beperking in justitiële contexten. Niettemin blijft een LVB vaak onopgemerkt aangezien het niet eenvoudig is om snel en valide een verstandelijke beperking te diagnosticeren,

onder meer door de afwezigheid van duidelijke fysieke of gedragskenmerken.¹¹ Uit onderzoek, zowel in België als Australië¹² blijkt dat politiebeambten zich toch vaak trachten te baseren op fysieke en gedragsmatige signalen, om iemand met een verstandelijke beperking te identificeren. Volgens het onderzoek hebben politiebeambten voornamelijk moeilijkheden met het onderscheiden van psychische problemen en een verstandelijke beperking, alsook met het inschatten van de kwetsbaarheid van deze personen. Dit leidt tot zowel 'foutpositieve' (personen onterecht geïdentificeerd als persoon met een beperking) als 'foutnegatieve' (personen onterecht niet geïdentificeerd als persoon met een beperking) identificaties waardoor personen met een LVB aangepaste gespecialiseerde hulp in de gevangenis mislopen.¹³ Daarnaast proberen personen met een LVB hun beperking vaak te verbergen. Ze willen als 'normaal' aanzien worden, voornamelijk in confrontatie met autoriteitsfiguren. Dit vormt een bijkomend obstakel voor het identificeren van hun beperking.¹⁴ Een valide en betrouwbare diagnosestelling vraagt tijd, middelen (o.a. voor (het aankopen van) diagnostische instrumenten) en deskundigheid, maar deze elementen zijn vaak niet voorhanden.¹⁵

Bovendien is de beschikbare zorg voor en ondersteuning van personen met een (verstandelijke) beperking die feiten hebben gepleegd in België momenteel onvoldoende op elkaar afgestemd, onder meer omdat deze zorg zich op het kruispunt van justitie, gehandicaptenzorg en geestelijke gezondheidszorg bevindt. Dit bemoeilijkt de afstemming waardoor hulpverlening niet altijd toegerust is op personen met een verstandelijke beperking die in contact komen met justitie.¹⁶

Onderzoek toont evenwel aan dat identificatie van verstandelijke beperkingen in een vroeg stadium van strafrechtelijke procedures essentieel is.¹⁷ Vermits politie aan de toegang tot de strafrechtsbedeling opereert, kunnen zij hierin een belangrijke rol spelen. Het niet

6 S. Verlinden, B. Maes en J. Goethals, "Personen met een verstandelijke handicap onderhevig aan een interneringsmaatregel", Leuven, Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, 2009, 96 p.

7 X. Moonen et al., o.c.; T. Holland et al., o.c.; M. Hellenbach, T. Karatzias, M. Brown, "Intellectual Disabilities Among Prisoners: Prevalence and Mental and Physical Health Comorbidities", *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* 2015, 230-241.

8 S. Verlinden et al., o.c.

9 S. Vandeveld, E. Broekaert, G. Schuyten en G. Van Hove, "Intellectual abilities and motivation towards substance abuse treatment in drug-involved offenders: a pilot study in the Belgian criminal justice system", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 2005, 277-297.

10 P. Cosyns, C. D'Hondt, D. Janssen, E. Maes en R. Verellen, "Geïnterneerden in België. De cijfers", *Panopticon* 2007, 46-61; J. Dheedene, K. Seynaeve en A. Van der Auwera, "De geïnterneerdenpopulatie in Vlaamse gevangenissen: enkele cijfergegevens", *Fatik* 2015, afl. 145, 4-31.

11 M.E. Snell, R. Luckasson, W.S. Borthwick-Duffy et al., "Characteristics and Needs of People With Intellectual Disability Who Have Higher IQs", *Intellectual and Developmental Disabilities* 2009, 220-233.

12 L. Dumortier, "Politieonderzoek van mensen met een verstandelijke beperking. Een exploratief onderzoek bij verhoor, Onuitg. Masterproef, Universiteit Gent, 2015, 111 p.; M. Henshaw en S. Thomas, o.c.

13 S. Hayes, o.c.

14 J.R. Petersilia, "Criminal Justice Policies Toward the Mentally Retarded Are Unjust and Waste Money", *Research Brief* 1997, California.

15 L. Dumortier, o.c.; S. Hayes, o.c.; X. Moonen et al., o.c.

16 S. Verlinden et al., o.c.

17 S. Hayes, o.c.

identificeren ervan leidt tot nadelige consequenties voor personen met een LVB zelf. Doordat de LVB vaak onopgemerkt blijft, kan er onvoldoende tegemoet gekomen worden aan de noden.¹⁸ Bovendien zijn nauwkeurige gegevens over de prevalentie van een verstandelijke beperking bij personen die feiten hebben gepleegd, inclusief informatie over de geestelijke en lichamelijke gezondheid, van cruciaal belang voor de organisatie van hulpverlening voor deze populatie. Alleen zo kan men een goed zicht krijgen op hun behoeften en noden met betrekking tot medische zorg en psychologische en pedagogische ondersteuning. Aansluitend hierop kan zorg/ondersteuning nauwkeurig geëvalueerd en gepland worden.¹⁹ Uit onderzoek blijkt eveneens dat de afwezigheid van ondersteuning ertoe leidt dat personen met een verstandelijke beperking sneller schuldig pleiten tijdens bijvoorbeeld politie-interviews, langere straffen krijgen en minder voorwaardelijke straffen opgelegd krijgen.²⁰

Bovenstaande paragraaf duidt op het belang van een vroegtijdige identificatie, maar eveneens waarom dit niet altijd haalbaar is binnen een justitiële context. Door middel van de 'Screener voor Intelligentie en Licht verstandelijke beperking' (SCIL) kan hier mogelijks verandering in gebracht worden en kan een eventuele LVB eenvoudig, snel en routinematig gescreend worden.²¹ De SCIL wordt verder toegelicht in het deel 'onderzoeksinstrumenten'.

Onderzoek naar de SCIL

Onderzoeksprocedure

Zoals vermeld, is dit onderzoek naar de SCIL tot stand gekomen binnen een ruimer project met verschillende partners, waaronder het Orthopedagogisch Centrum Sint-Idesbald - Itinera, dat het initiatief tot deze studie heeft genomen. Itinera²² is een woonproject dat ondersteuning biedt aan geïnterneerden met een verstandelijke beperking. Het project tracht een brug te vormen tussen de gevangenis en de best passende vorm van ondersteuning.

In het kader van deze studie werd gekozen voor een exploratief onderzoek als meest geschikte onderzoeksvorm aangezien er nog maar weinig

bekend is over het gebruik van de SCIL in Vlaanderen. Het onderzoek bestond uit twee verschillende delen. In de eerste fase (september – december 2016) werd de SCIL afgenomen door een medewerkster bij Itinera. Om de validiteit en de betrouwbaarheid van de SCIL na te gaan, dienden deze resultaten vergeleken te worden met een instrument dat zijn bruikbaarheid, betrouwbaarheid en validiteit reeds bewezen heeft. In dit geval werd gekozen voor de 'Wechsler Adult Intelligence Scale IV-NL' als 'gouden standaard'. Een deel van de IQ-testen werd afgenomen door de masterproefstudente (eerste auteur van dit artikel) in de periode van mei 2017 tot oktober 2017. Deze werden aangevuld met IQ-testen die eerder of tijdens diezelfde periode werden afgenomen door de PSD. Bij aanvang van het onderzoek werd een aanvraag ingediend bij de Ethische Commissie van de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Gent.²³

De belangrijkste resultaten worden aangehaald in dit artikel. Eén van de onderzoeksvragen betreft de convergente validiteit van de SCIL die onderzocht werd met de WAIS-IV als criterium voor validiteit.²⁴ Convergente validiteit gaat na of de resultaten van een onderzoek in lijn liggen met deze van eerdere studies. Daarnaast zal kort iets worden gezegd over de mate waarin de SCIL erin slaagt om participanten "correct" aan één van beide groepen (persoon met of zonder LVB) toe te wijzen.

Participanten

Het onderzoek vond plaats in de vrouwenafdeling van het Penitentiar Complex van Brugge. Op basis van de resultaten van deze studie kan dan ook enkel iets over vrouwelijke gedetineerden worden gezegd. De SCIL werd afgenomen bij 76 van de 108 vrouwen die op het moment van het onderzoek in het penitentiar complex verbleven. Van de 76 vrouwen die getest werden met de SCIL waren er 15 geïnterneerd. Aangezien twee vrouwen vroegen om een stopzetting gedurende de afname, werden de resultaten van de SCIL voor 74 vrouwen verzameld. 14 personen uit deze groep werden in het kader van dit onderzoek achteraf ook met de WAIS-IV getest. Om de steekproef te maximaliseren, werden ook de resultaten van 13 andere WAIS-IV testen gebruikt die ondertussen reeds

18 L. Dumortier, o.c.

19 M. Hellenbach et al., o.c.

20 L.A. Davis, "People with Intellectual Disabilities in the Criminal Justice System: Victims & Suspects", The ARC, 2005.

21 M. Hellenbach, et al., o.c.; J.R. Petersilia, o.c.

22 <http://www.sintidesbald.org/organisatie/page/zorg-volwassenen/ondersteuning-wonen/itinera.php>.

23 Op 5 mei 2017 werd de goedkeuring voor de studie verkregen. Een vrijwillige deelname en de rechten van de participanten werden gegarandeerd aan de hand van een informed consent (IC). Er werd voor het onderzoek ook toestemming gevraagd aan en verleend door het Directoraat-generaal Penitentiaire Inrichtingen, FOD Justitie op 26 januari 2017.

24 Dit werd berekend door middel van de Pearson 'two tailed' correlatie. De betrouwbaarheid van de items werd getoetst door de interne consistentie te berekenen, uitgedrukt in Cronbach's alpha.

afgenomen werden door de psychosociale dienst van de gevangenis. Deze 13 vrouwen behoren eveneens tot de groep van 74 vrouwen waarvan de SCIL-resultaten eerder verzameld werden.

Een grotere steekproef bleek om verschillende redenen niet mogelijk: de personen hadden de gevangenis verlaten in de periode tussen de afnames van de SCIL of de tijdsintensiviteit van de WAIS-IV-afname schrok hen af. Bovendien dienden de participanten aan een aantal voorwaarden te voldoen om in aanmerking te komen voor het onderzoek: (1) de persoon diende in staat te zijn om toestemming te verlenen voor deelname aan het onderzoek (ondertekenen van een Informed Consent/Geïnformeerde Toestemmingsbrief na mondelinge en schriftelijke toelichting), ingeschat door de hulpverleners van Itinera; (2) er mocht gedurende de voorbije twee jaar geen andere intelligentietest afgenomen zijn bij de persoon in kwestie om een test-hertest effect te vermijden met de WAIS-IV; (3) de persoon diende de Nederlandse taal goed te beheersen; (4) de afname mocht de reguliere werkzaamheden van de psychosociale dienst (PSD) niet hinderen (d.w.z. dat wanneer de persoon geen toestemming verleende om de WAIS-IV-resultaten door te geven aan de PSD, er geen test kon afgenomen worden in kader van het onderzoek).

Om een vertekend beeld te vermijden, werden zeven van de 76 vrouwen niet in beschouwing genomen vanwege volgende redenen: Nederlands was niet hun moedertaal (4), gestopt in het midden van de afname (2), aanwezigheid van een andere beperking (1). Gemiddeld waren de participanten 44.33 jaar oud (sd = 10.54, min = 27; max = 64; n = 27). Bijna één vierde van de deelnemers was geïnterneerd (22%, n = 6). Verder zijn er weinig tot geen gegevens over de participanten verzameld. Het is belangrijk om te vermelden dat de gegevens met de nodige voorzichtigheid dienen geïnterpreteerd te worden, gezien de beperkte steekproef in het onderzoek.

Onderzoeksinstrumenten

In de studie werd gebruikt gemaakt van de 'Screener voor Intelligentie en Licht verstandelijke beperking'

(SCIL)²⁵ en van de 'Wechsler Adult Intelligence Scale-IV' (WAIS-IV).²⁶ Bij de afname van de WAIS-IV is steeds uitsluitend gebruik gemaakt van de kernsubtests.

Screener voor intelligentie en licht verstandelijke beperking (SCIL)

De SCIL is een snel en gemakkelijk toepasbaar instrument dat bestaat uit 14 items. In deze items wordt gepeild naar gevolgd onderwijs, contact met hulpverlening en familie en leesgedrag. Daarnaast zijn er vragen omtrent tijd- en geldrekenen, begrip van een spreekwoord en opgaven met betrekking tot lezen, schrijven en spellen, rekenen en kloktekenen.²⁷ Een afname van de SCIL duurt 10 tot 15 minuten. Bovendien hoeft de afname niet door testpsychologen te gebeuren. Dit neemt niet weg dat duidelijke instructies essentieel zijn. Wanneer de gedetailleerde handleiding niet nauwkeurig wordt opgevolgd, kan dit een onbetrouwbare afname en bijgevolg vertekende resultaten veroorzaken.²⁸

Het instrument is in de eerste plaats ontworpen om gebruikt te worden binnen het justitiële werkveld (politie, detentie, reclassering), maar het instrument is eveneens bruikbaar binnen de gezondheidszorg, onderwijs en hulpverlening.²⁹ In Nederland heeft het instrument zijn toepasbaarheid reeds bewezen. Met een waarschijnlijkheid van circa 85% tot 90% kan vastgesteld worden of iemand een IQ beneden 85 heeft.³⁰ Kaal, Nijman en Moonen³¹ stellen vast dat iemand met een IQ < 85 meer dan 90% kans heeft om lager te scoren op de screener dan iemand met een IQ > 85, bij een afkapscore van 19.³² Dit houdt in dat wanneer iemand 19 of lager op de SCIL scoort, er een vermoeden van een LVB aanwezig is. Het labelen van personen met een IQ < 85 als personen met een LVB is verschillend van de definitie die de American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD) vooropstelt, waarbij personen met een verstandelijke beperking een IQ hebben tussen 50 en 70 of 75.³³ In Nederland koos de overheid, zoals eerder al aangegeven, voor een praktijkdefinitie omdat de praktijk liet zien dat ook personen met een IQ tussen de 75 en 85 vaak gespecialiseerde LVB-zorg behoeven.³⁴

25 H. L. Kaal, H. Nijman en X. Moonen, SCIL; Screener voor intelligentie en licht verstandelijke beperking: Handleiding, Amsterdam, Hogrefe Uitgeverij, 2013.

26 D. Wechsler, Wechsler Adult Intelligence Scale—Fourth Edition, San Antonio, TX: Pearson Assessment, 2008.

27 H. L. Kaal, H. Nijman en X. Moonen, SCIL; Screener voor intelligentie en licht verstandelijke beperking: Handleiding, Amsterdam, Hogrefe Uitgeverij, 2013.

28 H.L. Kaal, Ongewoon moeilijk. Jeugdige delinquenten met een LVB als (voortdurende) bron van zorg, Den Haag, Boom Lemma., 2013, 67 p.

29 Ibid.

30 H. Wassink, A. Meulmeester, W. Halters, S. Kaandorp en A. Vieverich, "Advies gebruik SCIL", 2014, <http://lvbinamsterdam.nl/wp-content/uploads/2015/10/Advies-gebruik-SCIL.pdf>.

31 H. L. Kaal, H. Nijman en X. Moonen, "De ontwikkeling van een screeningsinstrument 'licht verstandelijke beperking' (LVB) voor volwassenen - stand van zaken 1 juli 2015", Lectoraal LVB en jeugdcriminaliteit, Hogeschool Leiden, 2015.

32 Op basis van een verbeterleutel in het formulier wordt een totaalscore berekend waarbij een score van 19 of lager een indicatie is voor een LVB.

33 AAIDD, "Definition of Intellectual Disability. American Association on Intellectual and Developmental Disabilities", 2013, <http://aaid.org/intellectual-disability/definition#.VVDkY9yxZ5U>.

34 Y. De Beer, Kompas - Licht verstandelijke beperking, 2016, Amsterdam, SWP Uitgeverij B.V., 176 p.

Uit de onderzoeksbevindingen van Kaal et al.³⁵ in een steekproef met een ongeveer gelijke verdeling van mannen en vrouwen (51 en 49 procent respectievelijk), bleek dat 82% van de personen met een LVB (IQ < 85) ook als zodanig worden gelabeld (sensitiviteit) en 89 % van de mensen met een IQ > 85 correct worden gelabeld (specificiteit).³⁶ Niettemin is uitgebreid diagnostisch onderzoek nodig om definitief uitsluitel te bieden, zeker wanneer een totaalscore wordt gevonden rond het afkappunt (19).³⁷

Ondanks de positieve bevindingen zijn er ook enkele uitdagingen aan het gebruik van de SCIL verbonden. Één daarvan is dat de SCIL enkel bedoeld is voor personen die Nederlands spreken en beheersen. Met andere woorden, de SCIL is, net zoals andere screeners, niet cultuurvrij. Een andere kanttekening die dient gemaakt te worden is dat de SCIL voornamelijk peilt naar schoolse vaardigheden waardoor de sociale redzaamheid onderbelicht wordt.³⁸ Daarenboven houdt de SCIL geen rekening met toekomst of verleden. Iemand kan op een bepaald moment functioneren op het niveau van een LVB, zonder dat deze problemen zich al eerder in het verleden voordeden en zonder dat met zekerheid gezegd kan worden dat deze problemen blijvend zijn.³⁹ Ook de detentiecontext kan mogelijk een invloed uitoefenen op het functioneren. Bovendien is het belangrijk om er zich van bewust te zijn dat de bovenstaande psychometrische eigenschappen enkel bevindingen zijn uit onderzoek in Nederland, aangezien de SCIL recent werd ontwikkeld. Tot slot werd binnen deze studie een "vervlaamsing" van het instrument voorzien met als doel de afname te vereenvoudigen. Deze Vlaamse versie werd eerder ter goedkeuring voorgelegd aan Prof. Xavier Moonen (mede-ontwikkelaar van de SCIL) in functie van de masterproef van Lianne Bresseleers. Zij deed onderzoek naar verstandelijke mogelijkheden bij cliënten in de verslavingszorg aan de hand van de SCIL.⁴⁰

Wechsler Adult Intelligence Scale IV (WAIS-IV)

De Wechsler-intelligentieschalen zijn wereldwijd en ook in Vlaanderen de meest gebruikte intelligentietests. Zowel in de gezondheidszorg, in de klinische en

neuropsychologie, als binnen het onderwijs en de selectiepsychologie worden deze toegepast. In deze studie werd de WAIS-IV⁴¹ gebruikt, die in 2012 voor Nederland en Vlaanderen bewerkt werd. De WAIS-IV is een individueel toepasbaar klinisch instrument waarmee de intellectuele capaciteiten van adolescenten en volwassenen tussen de 16 en 85 jaar vastgesteld kunnen worden. De afname van een volledige testbatterij duurt ongeveer 1,5u tot 2,5u en bevat 15 subtesten die onderverdeeld zijn in vier indexschalen: (1) verbaal begrip, waarbij deze subtests verbale vaardigheden meten die redeneren, begrip en conceptualisering vereisen; (2) perceptueel redeneren, subtests die hieronder vallen meten non-verbaal redeneren en perceptuele organisatie; (3) werkgeheugen, deze subtests peilen naar aandacht, concentratie en het werkgeheugen (simultane en sequentiële verwerking) en (4) verwerkingssnelheid, hierbij meten de subtests de snelheid van mentale en grafomotorische verwerking. Per indexschaal kan een bijhorende indexscore afgeleid worden. Deze scores dragen bij aan de totale score, die gebruikt wordt om de totale intelligentiescore (TIQ) te verkrijgen.⁴²

Resultaten

Beschrijvende statistische gegevens

De onderzoeksresultaten zijn gebaseerd op de deelname van 27 cliënten met een gemiddelde leeftijd van 40.33 jaar. Hiervan zijn, zoals eerder gesteld, zes personen onderhevig aan een interneringsmaatregel (22%). M.b.t. de SCIL-score werd een gemiddelde van 17.78 vastgesteld (standaarddeviatie = 6.06, n = 27), met een minimum van 4 en maximum van 28, bij een afkapscore van 19. De SCIL voorspelde bij zestien personen een LVB (59.26%). Wanneer dit vergeleken wordt met de resultaten van de WAIS-IV, lag het aantal op basis van de WAIS-IV hoger: 22 personen scoorden een IQ lager dan 85. Het gemiddelde IQ, gemeten door de WAIS-IV, lag op 73.59 (sd = 12.93, n = 27) met een minimum van 51 en een maximum van 102. In termen van de WAIS-IV en volgens de definitie van de AAIDD voldeden twaalf personen aan het intelligentiecriteria voor de diagnose van een

35 H. L. Kaal, H. Nijman en X. Moonen, *SCIL; Screener voor intelligentie en licht verstandelijke beperking: Handleiding*, Amsterdam, Hogrefe Uitgeverij, 2013.

36 *Ibid.*

37 *Ibid.*; H. L. Kaal, H. Nijman en X. Moonen, "De ontwikkeling van een screeningsinstrument 'licht verstandelijke beperking' (LVB) voor volwassenen - stand van zaken 1 juli 2015", *Lectoraal LVB en jeugdcriminaliteit*, Hogeschool Leiden, 2015.

38 H. Wassink, A. Meulmeester, W. Halters, S. Kaandorp en A. Vieverich, "Advies gebruik SCIL", 2014, <http://lvbinamsterdam.nl/wp-content/uploads/2015/10/Advies-gebruik-SCIL.pdf>.

39 H. L. Kaal, H. Nijman en X. Moonen, "De ontwikkeling van een screeningsinstrument 'licht verstandelijke beperking' (LVB) voor volwassenen - stand van zaken 1 juli 2015", *Lectoraal LVB en jeugdcriminaliteit*, Hogeschool Leiden, 2015.

40 L. Bresseleers, "Verstandelijke mogelijkheden bij cliënten in de verslavingszorg: een mixed methods onderzoek op basis van de Screener voor intelligentie en licht verstandelijke beperking (SCIL), onuitg. Masterproef, Universiteit Gent, 2016, 69 p.

41 D. Wechsler, "Wechsler Adult Intelligence Scale—Fourth Edition" San Antonio, TX: Pearson Assessment, 2008.

42 D. Wechsler, "WAIS-IV-NL. Wechsler Adult Intelligence Scale - Nederlandstalige bewerking: technische handleiding, afname en scoringshandleiding", Amsterdam, Pearson, 2012.

verstandelijke beperking (IQ < 70) en zestien personen hadden een IQ beneden 75.

Convergente validiteit, interne consistentie, specificiteit en sensitiviteit

Tussen de verkregen WAIS-IV-totaalscores en de SCIL-totaalscores werd een hoge correlatie gevonden ($r = .807$; $p < 0.001$), wat wijst op convergente validiteit. In de studie werden ook de correlaties tussen alle items van de SCIL en de indexschalen van de WAIS-IV berekend. Daaruit kon een sterke samenhang tussen de resultaten van de twee tests afgeleid worden. Zo correleerden de totaalscores van de SCIL middelmatig tot hoog met alle resultaten op de indexschalen van de WAIS-IV.

Verder werd ook de betrouwbaarheid van de veertien items van de SCIL berekend, uitgedrukt in Cronbach's alpha. De Cronbach's alpha voor deze steekproef bedraagt 0.78, wat wijst op een betrouwbare schaal.

Indien een afkappunt van 19 gebruikt wordt, zoals voorgesteld door Kaal, Nijman & Moonen⁴³, is de sensitiviteit 68,2 % (95% CI 47%-84%) en de specificiteit 80 % (95% CI 38%-96%). De sensitiviteit is het percentage van de geteste deelnemers met een IQ lager dan 85 waarbij de SCIL correct aangaf dat verdere assessment aangewezen was. De specificiteit is het percentage van de geteste deelnemers met een IQ gelijk of hoger dan 85 en waarbij de SCIL correct identificeerde dat er geen verdere assessment aangewezen was.

Discussie

Prevalentie van een LVB bij vrouwen in de gevangenis van Brugge, gemeten door de SCIL

De SCIL identificeerde bij zestien van de 27 vrouwen (59,26%) die zowel met de SCIL als de WAIS-IV getest werden een vermoeden van een LVB. Wanneer gekeken wordt naar alle SCIL-testen die afgenomen werden in de vrouwengevangenis van Brugge ($n=76$), bleken 31 van de 69 vrouwen (44,93%) een vermoeden van een LVB te hebben op basis van de SCIL.

In vergelijking met bevindingen in de literatuur is deze prevalentie van een vermoedelijke LVB

beperking (op basis van de SCIL) relatief hoog, al zijn de cijfers moeilijk vergelijkbaar omwille van verschillen in detentiecontext. Bovendien werden in de voorliggende studie ook enkel vrouwen geïncludeerd. Zoals eerder aangegeven, zijn de prevalentiecijfers in de literatuur ook uiteenlopend ten gevolge van een inconsistent gebruik van terminologie en onderzoeksmethoden.⁴⁴ Aangezien de SCIL een IQ < 85 screent moet er vergeleken worden met internationale literatuur die eveneens focust op een LVB (IQ < 85). Uit een cross-sectioneel onderzoek in een gevangenis uit Noorwegen bij mannen en vrouwen bijvoorbeeld bleek dat 30,9% van de 143 gedetineerden een IQ < 85 had.⁴⁵ In Nederland en België zijn weinig prevalentiecijfers binnen het gevangeniswezen voorhanden om te vergelijken. Bovendien beperken de cijfers in België zich vaak tot geïnterneerden.

Een belangrijke kanttekening die gemaakt moet worden bij de verkregen resultaten, is dat de SCIL de IQ-score gebruikt als 'gouden standaard' voor de validering van het instrument. Een IQ-cijfer, zonder adaptieve vaardigheden in beschouwing te nemen, is te eng voor het toekennen van het label van een verstandelijke beperking. Hoewel er rekening is gehouden met het belang van adaptief gedrag bij de keuze van de items, meet de SCIL voornamelijk 'schoolse vaardigheden'.⁴⁶

Bijgevolg kan er niet gezegd worden dat 44,93% van de vrouwen die gescreend werden met de SCIL een (licht) verstandelijke beperking hebben. Om hierover uitsluitel te kunnen bieden is een uitgebreide IQ-test nodig en moet er terdege rekening gehouden worden met adaptieve vaardigheden, zeker in de specificiteit van de detentiecontext. Zonder sluitende conclusies te kunnen trekken, zal het effectieve percentage vermoedelijk lager liggen. Wanneer er in de eerder vermelde Noorse studie ook gekeken werd naar de adaptieve vaardigheden, dan werd 11% van de totale onderzoekspopulatie tot de groep 'borderline verstandelijke beperkingen' ($70 > IQ < 85$) gerekend in plaats van de hierboven aangegeven 30,9%.⁴⁷

Sensitiviteit en specificiteit van de SCIL

Indien het afkappunt 19 gebruikt wordt, zoals voorgesteld door Kaal et al.⁴⁸, is de sensitiviteit 68,2% en de specificiteit 80%. In de literatuur wordt een sensitiviteit of specificiteit van 0.8 of hoger als

43 H. L. Kaal, H. Nijman en X. Moonen, SCIL; Screener voor intelligentie en licht verstandelijke beperking: Handleiding, Amsterdam, Hogrefe Uitgeverij, 2013.

44 M. Hellenbach, et al., o.c.; T. Holland et al., o.c.; X. Moonen et al., o.c.

45 E. Sondenaa, K. Rasmussen, T. Palmstierna en J. Nottestad, "The prevalence and nature of intellectual disability in Norwegian prisons", *Journal of Intellectual Disability Research* 2008, 1129-1137.

46 H. L. Kaal, H. Nijman en X. Moonen, "De ontwikkeling van een screeningsinstrument 'licht verstandelijke beperking' (LVB) voor volwassenen - stand van zaken 1 juli 2015", *Lectoraal LVB en jeugdcriminaliteit*, Hogeschool Leiden, 2015.

47 E. Sondenaa et al., o.c.

48 H. L. Kaal, H. Nijman en X. Moonen, SCIL; Screener voor intelligentie en licht verstandelijke beperking: Handleiding, Amsterdam, Hogrefe Uitgeverij, 2013.

acceptabel aangegeven.⁴⁹ Op basis hiervan, kan er besloten worden dat de specificiteit (80%) in deze studie acceptabel is en de sensitiviteit (68,2%) enigszins lager is bij het oorspronkelijke afkappunt. Dit houdt in dat de SCIL het risico heeft te veel participanten met een verstandelijke beperking te excluseren.

Methodologische beperkingen

Het onderzoek heeft een aantal beperkingen. Eerst en vooral werd een kleine steekproef van 27 personen gebruikt waarbij zowel de WAIS-IV als de SCIL werd afgenomen. Dit kan de resultaten beïnvloed hebben en meer onderzoek is dan ook noodzakelijk.

Zoals reeds vermeld, kan de diagnose van een verstandelijke beperking niet gesteld worden. De beoordeling voor een LVB werd hier enkel gebaseerd op IQ-scores verkregen door de WAIS-IV. Volgens de American Association on Intellectual and Developmental Disabilities moet er, zoals eerder aangegeven, ook een beperking in adaptief gedrag aanwezig zijn en moeten deze beperking tot uiting zijn gekomen voor de leeftijd van 18 jaar.⁵⁰

Daarnaast heeft de context waar de WAIS-IV testen en SCIL's afgenomen zijn een aantal nadelen. Idealiter zouden de testen afgenomen zijn binnen een duidelijk afgebakende tijdsperiode, maar dit bleek niet steeds mogelijk.

Tenslotte is er ook gebruik gemaakt van eerder verzamelde data. Het zou wenselijker geweest zijn om enkel te werken met WAIS-IV resultaten die verzameld werden binnen het kader van dit onderzoek maar de steekproef was hiervoor echter te klein. Ook de beperkte ervaring in het afnemen van de WAIS-IV kan mogelijk invloed gehad hebben op de resultaten.

Bruikbaarheid van de SCIL voor de Vlaamse forensische populatie

Aangezien de SCIL-scores en WAIS-IV-scores significant positief correleren, kan de SCIL een bruikbaar screeninginstrument zijn in justitiële contexten in Vlaanderen. Bij het oorspronkelijke afkappunt heeft de SCIL in deze studie een aanvaardbare specificiteit, maar een iets lagere sensitiviteit.

Uit het pilot-onderzoek in vier penitentiaire inrichtingen in Nederland kwam naar voor dat de meeste medewerkers het afnemen van de screener

niet als een zware last op hun werkdruk ervoeren. Bovendien werd de handleiding en het instrument door de meeste medewerkers helder gevonden. Met uitzondering van de afnames bij gedetineerden die weerstand vertoonden, vonden ze het doorgaans leuk om de screener af te nemen. Een minpunt gebleken uit het pilot-onderzoek van Kaal is dat sommige participanten lacherig reageerden op vragen die in hun beleving kinderachtig waren.⁵¹

Tot slot is het belangrijk er nogmaals op te wijzen dat, ondanks dat de SCIL een gemakkelijk toepasbaar instrument is, de handleiding goed opgevolgd dient te worden. Enkel op die manier kunnen er betrouwbare afnames en vervolgens resultaten verkregen worden.⁵²

Toekomstig onderzoek

Om verdere en generaliseerbare conclusies te trekken over de mogelijkheden van de SCIL in Vlaanderen, is het essentieel om deze exploratieve studie te herhalen met een grotere steekproef, waarbij niet enkel vrouwen, maar ook mannen worden betrokken. Daarnaast is het relevant om de invloed van andere predictoren zoals contextvariabelen en adaptieve vaardigheden in toekomstig onderzoek op te nemen. Bovendien is het aangewezen om onderzoek te doen naar de test-hertestbetrouwbaarheid.

De SCIL heeft het potentieel om ingezet te worden als valide en betrouwbaar screeningsinstrument, dat gemakkelijk, snel en routinematig afgenomen kan worden binnen het strafrechtssysteem. De screener kan ervoor zorgen dat onnodige doorverwijzing van personen voor een tijdrovende assessment naar intelligentie afneemt. In 10 tot 15 minuten kan het instrument bepalen of een uitgebreide IQ test noodzakelijk is om uitsluitel te bieden over de aanwezigheid van een LVB. Bovendien kan de SCIL afgenomen worden door niet-testpsychologen.

Implicaties voor praktijk en beleid

De afname van de SCIL op een systematische manier biedt mogelijkheden om gegevens te verzamelen met betrekking tot de prevalentie van een (vermoeden van) verstandelijke beperking onder gedetineerden. Het gebruik van de SCIL kan er verder toe leiden dat de tot nog toe vaak onopgemerkte groep met een LVB meer 'zichtbaar' wordt. De SCIL geeft immers een indicatie van een LVB en vormt hierbij een hulpmiddel voor de eerste detectie van mogelijke noden en

49 C. Schatschneider, R.K. Wagner en E. Crawford, "The importance of measuring growth in response to intervention models: Testing a core assumption", *Learning and Individual Differences* 2008, 308–315.

50 Zie <http://aaid.org/intellectual-disability/definition#.WdKY9yxZ5U>.

51 H. L. Kaal, *Evaluatie pilot 'Screenen voor LVB in het gevangeniswezen'*, Leiden, Hogeschool Leiden, 2013, 53 p.

52 Ibid.

ondersteuningsbehoeften. Er is echter verdere assessment nodig om deze noden (en sterktes!) verder te identificeren zodat ondersteuning op maat kan worden voorzien. Deze ondersteuning wordt nu onder meer reeds aangeboden door bestaande werkingen in de Vlaamse gevangenissen, zoals 'Ambulante Begeleiding Aan Geïnterneerden met een verstandelijke beperking in de Gevangenis' (ABAGG) (Zwart Goor) en 'Ontgrendeld' (Obra-Baken). Naast het in kaart brengen van verstandelijke mogelijkheden is het ook belangrijk om zicht te krijgen op een aantal andere aspecten die invloed kunnen hebben op de bejegening en ondersteuning van personen met een LVB in justitiële en forensische settings. Recent is er hierbij, vanuit het ontwikkelingsdynamisch kader (zie bvb. Došen⁵³) veel aandacht voor de emotionele ontwikkeling van personen met een verstandelijke beperking. Om emotionele ontwikkeling in kaart te brengen zijn een aantal instrumenten voorhanden, waaronder de 'Schaal voor Emotionele Ontwikkeling bij mensen met een verstandelijke beperking – Revised²' (SEO-R² ⁵⁴) en de recent ontwikkelde verkorte versie

van de SEO (SEO-V⁵⁵). Zicht hebben op iemands emotionele ontwikkeling kan helpen om gedrag, ook als 'lastig en storend' ervaren gedrag, op een andere manier te zien, te kaderen en te begrijpen.⁵⁶ Dit kan bijdragen tot een meer aangepaste bejegening van personen met een verstandelijke beperking. Uit eerder onderzoek en de klinische praktijk weten we dat onder meer volgende aspecten hierbij belangrijk zijn: het creëren van een veilige en voorspelbare omgeving, aansluiten bij iemands sociaal-emotionele ontwikkeling, werken vanuit 'de relatie', afstemmen van communicatie, bieden van structuur, aandacht hebben voor sterktes van de persoon, en ondersteuning van het sociale netwerk.⁵⁷ Daarnaast is het ook essentieel om aandacht te hebben voor structurele aspecten in de context van personen, en niet enkel te focussen op persoonlijke kenmerken, zoals cognitieve of emotionele ontwikkeling. Hoewel we weten dat deze context-factoren een belangrijke rol spelen, blijven deze toch vaak onderbelicht in onderzoek, praktijk en beleid met betrekking tot personen met verstandelijke beperkingen die feiten hebben gepleegd.⁵⁸

53 A. Došen, *Psychische stoornissen, probleemgedrag en verstandelijke beperking*, Assen, Van Gorcum, 2014, 528 p.

54 F. Morisse, T. Sappok, L. De Neve en A. Došen, *SEO-V, Schaal voor Emotionele Ontwikkeling van mensen met een verstandelijke beperking - Verkort*, Antwerpen, Garant, 2017, 24 p.

55 *Ibid.*

56 F. Morisse, S. Vandeveld en A. Došen, "Mensen met een verstandelijke beperking en geestelijke gezondheidsproblemen. Een praktijkdefinitie", *Vlaams Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 2014, 21-33.

57 *Ibid.*; L. Neijmeijer, L. Moerdijk, G. Veneberg en C. Muusse, *Licht verstandelijk gehandicapt in de GGZ. Een verkennend onderzoek*, Utrecht, Trimbos-Instituut, 2010, 65 p.

58 J. Wheeler, I. Clare en A. Holland, "Offending by people with intellectual disabilities in community settings: A preliminary examination of contextual factors", *Journal of applied research in intellectual disabilities* 2013, 370-83.

Eindelijk een onafhankelijk en effectief toezicht op de Belgische gevangenen?

Een overzicht van de recente wetswijzigingen en discussies over het toezicht op de Belgische gevangenen

An-Sofie Vanhouche¹ & Olivia Nederlandt²

Op 24 april 2019 kreeg de nieuwe Centrale Toezichtsraad voor het Gevangeniswezen (CTRG) vorm. Ten vroegste in september zullen ook de Commissies van Toezicht (CvT) een hervorming ondergaan en vanaf 2020 starten de nieuwe klachtencommissies. Deze langverwachte ontwikkelingen beogen het toezicht op detentie te versterken en het klachtrecht voor gedetineerden eindelijk in te voeren. Deze aanpassingen vormen een fundamentele bouwsteen om de rechtspositie van gedetineerden te waarborgen. Dit artikel bespreekt deze nieuwe ontwikkelingen en plaatst ze in een historische en internationale context. We behandelen bovendien de voornaamste discussies over de sterktes van het nieuwe systeem en de gemiste kansen. Naast deze vernieuwingen, verdienen enkele thema's die een invloed kunnen hebben op het toezicht op detentie onze aandacht: de oprichting van de penitentiaire beleidsraad (verder de Raad) en de ratificatie van het facultatief Protocol bij het Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing van de Verenigde Naties (OPCAT). Uiteindelijk bespreken we tevens hoe een intern inspectiemechanisme in de toekomst vorm krijgt en de manier waarop dit kan interageren met het extern toezicht.

Het belang van toezicht op detentie en een formeel klachtrecht

Gedetineerden leven afgeschermd van de buitenwereld. Wanneer het leven letterlijk plaatsvindt achter hoge muren, is toezicht op de organisatie en de praktijken die zich daar afspelen cruciaal. In 2016

publiceerde de *Association for the Prevention of Torture* een rapport over acties ter preventie van foltering. Uit dit rapport blijkt dat toezichtsmechanismen een preventief effect hebben op foltering.³ Het belang van dergelijke mechanismen mag daarom niet onderschat worden. De toezichtsorganen proberen bovendien de rechten van gedetineerden te vrijwaren. Dit is geen evidentie in een context die individuele rechten van gedetineerden vaak ondergeschikt maakt aan de belangen van de inrichting zoals de veiligheid en orde. De rust en veiligheid worden regelmatig (en niet altijd terecht) ingeroepen als rechtvaardigingsgronden om individuele rechten van gedetineerden te beperken. De invoering van een klachtrecht is onmisbaar om deze rechten in een detentiecontext alsnog te waarborgen.⁴

Historisch overzicht

Ondanks de belangrijke rol van de hierboven vernoemde instanties binnen een detentiecontext, wachten we in België reeds lange tijd op de fundamentele veranderingen die momenteel worden doorgevoerd. Dit betekent echter niet dat we voordien geen preventiemechanismen kenden. Integendeel, de huidige aanpassingen zijn het resultaat van een langdurig proces.

Voor de invoering van de CvT's in 2003, voerden de bestuurscommissies het toezicht uit op de Belgische gevangenen. Deze bestuurscommissies bestonden uit 'notabelen' die uiteenlopende taken opnamen zoals inspectie, toezicht, adviesverlening en besluitvormingen over het gevangenisregime.⁵ Hun werkzaamheden concentreerden zich voornamelijk rond de adviesbevoegdheid waardoor hun toezichtsfunctie naar de achtergrond verdween. Bovendien resulteerden de uiteenlopende rollen van

¹ Gastprofessor en onderzoekskoördinator Vakgroep Criminologie, Vrije Universiteit Brussel.

² Onderzoeker FRS-FNRS, Université Saint-Louis Bruxelles. Beide auteurs waren lid van de commissie van toezicht van de gevangenis van Sint-Gillis.

³ R. CARVER en L. HANDLEY, *Does Torture Prevention Work?*, Liverpool, Liverpool University Press, 2016, p. 320; ASSOCIATION FOR THE PREVENTION OF TORTURE, "Yes, Torture Prevention Works". *Insights from a global study on 30 years of torture prevention*, Genève, APT, 2016, https://www.apr.ch/content/files_res/apr-briefing-paper_yes-torture-prevention-works.pdf.

⁴ Eindverslag van de commissie "Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", Parl. St. Kamer 2000-2001, nr. 50-1076/001.

⁵ E. MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf: 200 jaar Belgisch gevangeniswezen*, Antwerpen, Maklu, 2009, 1230 p.

deze commissie in wantrouwen van gedetineerden.⁶

Het Europees Comité voor de Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing (CPT) benadrukte in zijn rapporten meermaals het gebrek aan onafhankelijk toezicht en controle in België. Reeds in 1993 stelde het CPT dat de bestuurscommissies niet de rol opnamen van een onafhankelijk toezichtsorgaan. Bovendien merkte het CPT op dat er geen formele klachtenprocedure bestond voor gedetineerden en adviseerde het de Belgische overheid al in 1993 om een effectief klachtrecht voor gedetineerden te ontwikkelen.⁷ In 1997 herhaalde het CPT de noodzaak om een klachtenprocedure in te voeren.⁸

Bestaande vormen van toezicht en beklag konden de interne rechtspositie van gedetineerden niet vrijwaren. Er was vooral nood aan een laagdrempelige en kosteloze klachtenprocedure waarbij rekening werd gehouden met de eigenheid van de gevangenis. Om aan deze noodzaak tegemoet te komen, stelde de commissie Dupont voor om de CTRG op federaal niveau op te richten. In elke gevangenis diende bovendien een CvT te werken waarbinnen een klachtencommissie zou bestaan.⁹ De inspiratie voor de oprichting van een dergelijk systeem haalde de commissie Dupont uit Nederland. Het Nederlandse systeem, en dan voornamelijk de procedure voor het klachtrecht, genoot de voorkeur om verschillende redenen: het kwam tegemoet aan voorwaarden zoals laagdrempeligheid, vertrouwdsheid met het penitentiair milieu, beslissingsbevoegdheid ten gronde, de mogelijkheid om de klager mondeling te horen en de mogelijkheid om een informele afhandeling (bemiddeling) aan het beklag vooraf te laten gaan. Deze visie kreeg vorm binnen de Wet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden (hierna de Basiswet).¹⁰

Nog voor de Basiswet in 2005 gestemd werd, schafte de toenmalige minister van Justitie Verwilghen de bestuurscommissies in 2003 af. Bij koninklijk besluit

van 4 april 2003 richtte hij de CTRG en CvT's op.¹¹ Deze organen werden niet opgericht zoals voorgesteld door de commissie Dupont. Zo was er onder andere geen klachtencommissie aanwezig. Op 29 september 2005 werd onder de toenmalige minister van Justitie Onkelinx een nieuw koninklijk besluit uitgevaardigd dat weinig aan de praktijken van de CvT en CTRG veranderde.¹² Dit was een gemist kans want de CTRG en CvT's vielen daardoor nog steeds onder de bevoegdheid van de minister van Justitie waardoor zij niet onafhankelijk functioneerden.

Bij haar aantreden in 2014 beloofde de federale regering om werk te maken van de invoering van de Basiswet. In het regeerakkoord van 9 oktober 2014 stond vooropgesteld dat alle artikelen van de Basiswet in werking zouden treden (na het doorvoeren van enkele aanpassingen). Minister van Justitie Koen Geens concretiseerde dit verder in zijn Justitieplan door een onafhankelijk toezicht op gevangenis te garanderen.¹³ Dit zou hij verwezenlijken door de CTRG en CvT's niet meer onder te brengen bij de FOD Justitie maar bij de Kamer van volksvertegenwoordigers. Het regeerakkoord vermeldde bovendien dat er werd overwogen om het formeel klachtrecht voor gedetineerden in te voeren. Het Justitieplan stelde daarom voor om in de schoot van de CTRG en CvT's een beroepscommissie en klachtencommissie op te richten: *"Na grondige studie en advies van de Centrale Raad en de commissies kan worden overwogen om het klachtrecht in te voeren. Er dienen dan binnen deze organen respectievelijk een beroepscommissie en een klachtencommissie te worden opgericht, voorgezeten door een rechter. Dit vergt een bijkomende organisatie met kosten en personeel. Indien de Centrale Raad en de commissies overgaan naar de Kamer van volksvertegenwoordigers, is het niet meer de taak van het departement van Justitie om daarin tussen te komen."*¹⁴

Om deze plannen in de praktijk te brengen, stelde de minister op 15 juli 2016 het wetsontwerp tot wijziging van de rechtspositie van de gedetineerden en van het toezicht op de gevangenis en houdende diverse bepalingen inzake justitie¹⁵ voor (ook wel pot pourri

6 S. SNACKEN en P. KENNES. "De interne rechtspositie van gedetineerden" in K. Beyens en S. Snacken (eds.), *Straffen. Een penologisch perspectief*, Antwerpen, Maklu, 2017, 425-474.

7 Raad van Europa, *Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) en Belgique du 14 au 23 novembre 1993*, Straatsburg, 14 oktober 1994, CPT/Inf (94) 15.

8 Raad van Europa, *Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) en Belgique du 31 août au 12 septembre 1997*, Straatsburg, 18 juni 1998, CPT/Inf (98) 11.

9 Eindverslag van de commissie "Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", Parl. St. Kamer 2000-2001, nr. 50-1076/001, p. 92.

10 Wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005 (hierna Basiswet).

11 KB 4 april 2003 tot wijziging van het koninklijk besluit van 21 mei 1965 houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen, BS 16 mei 2003.

12 KB 29 september 2005 tot wijziging van het koninklijk besluit van 21 mei 1965 houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen, BS 27 oktober 2005.

13 K. GEENS, "Het Justitieplan. Een efficiëntere justitie voor meer rechts aardigheid", Brussel, Federale Overheidsdienst Justitie, 2015, https://cdn.nimbu.io/s/1jn2gqe/assets/Plan_justitie_18maart_NL.pdf.

14 Ibid.

15 Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers (2016). *Wetsontwerp wetsontwerp tot wijziging van de rechtspositie van de gedetineerden en van het toezicht op de gevangenis en houdende diverse bepalingen inzake justitie*. DOC 54 1986/001.

IV genaamd). Dit ontwerp beoogde de overdracht van de toezichtsorganen naar het parlement om zo de onafhankelijkheid te verzekeren en middelen te voorzien zodat de CTRG en CvT's hun missies effectief kunnen volbrengen. In dit voorstel kreeg de CTRG een bureau, samengesteld uit vier permanente leden die er voltijds werken. De CvT's kregen extra ondersteuning dankzij de invoering van een vrijwilligersvergoeding en enkele betaalde werkkrachten binnen de CTRG. Het was (en is) echter nog niet duidelijk voor welke concrete prestaties de leden van de CvT's een vergoeding krijgen. Bovendien beoogde het wetsontwerp de invoering van het klachtrecht voor gedetineerden.

Op 4 oktober 2016 werden verschillende NGO's, academici, en leden van de CTRG en CvT's gehoord in de commissie Justitie van de Kamer over de voorgestelde aanpassingen. 24 van de 31 CvT's hebben op dat moment een eensgezinde visie voorgesteld met aanbevelingen om de voorstellen uit pot pourri IV te verbeteren. Met deze aanbevelingen werd echter geen rekening gehouden (zie verder). De wet van 25 december 2016 tot wijziging van de rechtspositie van de gedetineerden en van het toezicht op de gevangenen en houdende diverse bepalingen inzake justitie werd goedgekeurd en gepubliceerd.¹⁶ Uiteindelijk werden via de wet van 11 juli 2018¹⁷ nog aanpassingen doorgevoerd.¹⁸ We bespreken deze aanpassingen verder in het artikel.

Toezichtsorganen in de Belgische gevangenen

In dit onderdeel bespreken we de doorgevoerde aanpassingen: vanaf januari (maar in de praktijk eind april) 2019 (CTRG), september 2019 (CvT) en april 2020 (klachtencommissies). We maken hierbij een vergelijking tussen het oude systeem zoals opgericht door het Algemeen Reglement van 1965¹⁹ (hierna Algemeen Reglement) en het nieuwe systeem zoals

opgericht door de Basiswet, aangepast door de wetten van 25 december 2016²⁰ en van 11 juli 2018.²¹

De CTRG en de CvT's zijn belast met het toezicht op de gevangenen.²² Dit toezicht bestaat naast andere door de wet bepaalde opdrachten of machtigingen tot inspectie.²³

De Centrale Toezichtsraad

Zoals eerder aangegeven is een van de belangrijkste aanpassingen de oprichting van de CTRG bij de Kamer van volksvertegenwoordigers.²⁴ Daardoor valt de CTRG niet meer onder de FOD Justitie. Verschillende internationale instanties benadrukken dat deze onafhankelijkheid van cruciaal belang is om een adequaat toezicht te voorzien. Volgens de nieuwe wet houdt de CTRG een onafhankelijk toezicht op de gevangenen, op de bejegening van de gedetineerden en op de naleving van de hen betreffende voorschriften. Bovendien verleent de CTRG advies aan de Kamer van volksvertegenwoordigers, de minister van Justitie en de minister bevoegd voor de penitentiaire gezondheidszorg. De CTRG publiceert een jaarverslag over de gevangenen en de bejegening van gedetineerden. Uiteindelijk krijgt de CTRG ook de taak om de CvT's op te richten, te ondersteunen en te controleren en coördineren.²⁵

Vanaf nu benoemt de Kamer van volksvertegenwoordigers, en niet meer de minister van Justitie, de twaalf leden van de CTRG evenals de twaalf plaatsvervangers. De CTRG telt (onder haar effectieve en plaatsvervangende leden) vier leden met een diploma master in de rechtswetenschappen (twee Nederlandstaligen en twee Franstaligen) en twee artsen (één Nederlandstalige en één Franstalige). De Kamer van volksvertegenwoordigers richt tevens een bureau op dat bestaat uit twee Nederlandstalige en twee Franstalige leden. Minstens één lid per taalrol heeft een diploma master in de rechtswetenschappen. Het bureau heeft een voorzitter en ondervoorzitter van

16 Wet 25 december 2016 tot wijziging van de rechtspositie van de gedetineerden en van het toezicht op de gevangenen en houdende diverse bepalingen inzake justitie, BS 30 december 2016. Zie daarover: T. DAEMS, "Rijp voor puberteit: Potpourri IV en het onafhankelijk toezicht op de gevangenen", *Fatik* 2017, afl. 153, 13-19; O. NEDERLANDT, "La surveillance des prisons et le droit de plainte des détenus : jusqu'où ira le bénévolat ?", *J.T.* 2017, 541-554.

17 Wet 11 juli 2018 houdende diverse bepalingen in strafzaken, BS 18 juli 2018.

18 T. DAEMS en E. GOOSSENS, "De interne en externe rechtspositieregeling van gedetineerden. Een beknopt overzicht van enkele recente ontwikkelingen", *Fatik* 2018, afl. 159, 31-34.

19 KB 21 mei 1965 betreffende het algemeen reglement van de strafinrichtingen, BS 25 mei 1965.

20 Wet 25 december 2016 tot wijziging van de rechtspositie van de gedetineerden en van het toezicht op de gevangenen en houdende divers bepalingen inzake justitie, BS 30 december 2016.

21 Wet 11 juli 2018 houdende diverse bepalingen in strafzaken, BS 18 juli 2018.

22 Art. 22 Basiswet (voor CTRG) en art. 26 Basiswet (voor CvT).

23 Art. 20 Basiswet. Een niet limitatieve lijst met voorbeelden van andere vormen van inspectie zijn: de parlementairen (art. 33 Basiswet (nog niet in werking) en art. 7 Algemeen Reglement 1965), de onderzoeksrechter (art. 611 Wetboek van Strafvordering en art. 7 en 128 Algemeen Reglement 1965), de burgemeester (art. 612 en 613 Wetboek van strafvordering en art. 128 Algemeen Reglement 1965), de federale Ombudsman (Wet van 22 maart 1995 tot instelling van de federale Ombudsmannen, BS 7 april 1995, aangepast door de wet van 11 februari 2004, BS 29 maart 2004, en door de wet van 23 mei 2007, BS 20 juni 2007).

24 Art. 21 Basiswet.

25 Art. 22 Basiswet.

een verschillende taalrol.²⁶ De leden van het bureau voeren hun ambt voltijds uit. Deze aanpassing vormt een belangrijke vooruitgang ten opzichte van het vorige systeem waarbij de CTRG enkel bestond uit vrijwilligers.

De leden van de CTRG voeren hun mandaat uit voor een periode van vijf jaar. Het mandaat kan tweemaal vernieuwd worden (vijftien jaar in totaal).²⁷ Deze duur ligt beduidend hoger dan in het vorige systeem waar men maximaal tien jaar lid kon zijn. De CTRG krijgt ondersteuning van een secretariaat.²⁸

In januari 2019 zou de nieuwe CTRG worden opgericht. Dit proces liep echter vertraging op. Pas op 24 april 2019 legden de nieuwe leden hun eed af in de Kamer. De voorzitter is Marc Nève, advocaat in strafrecht en strafuitvoeringsrecht. De vice-voorzitter is Valérie Arickx komende uit de penitentiaire administratie. De twee andere leden van het bureau zijn Sarah Grandfils, die werkte bij Défense des Enfants – International (DEI) en Ralf Bas, pedagogisch directeur van de Gemeenschapsinstelling “De Grubbe” te Everberg. De CTRG bezit nog 8 andere niet voltijds aangestelde leden.²⁹ De huidige CTRG bestaat nu onder andere uit acht juristen waarvan vier magistraten en twee artsen. Daarnaast zijn er twaalf plaatsvervangers.³⁰

De Commissies van Toezicht

Zoals hierboven aangegeven richt de CTRG bij elke gevangenis een CvT op. In tegenstelling tot het vorige systeem is het dus niet meer de minister van Justitie die deze taak opneemt. De taken van de CvT bestaan uit het houden van een onafhankelijk toezicht op de gevangenis waarvoor zij bevoegd is, op de bejegening van de gedetineerden en op het naleven van de voorschriften. Hierover publiceren de CvT's een jaarlijks verslag en geven zij advies aan de CTRG. De CvT's bemiddelen tussen de directeur en de gedetineerden over problemen die ter kennis worden gebracht aan de CvT. Om haar taak uit te oefenen, nemen één of meerdere leden van de CvT maandelijks de rol van maandcommissaris op. Dit wordt georganiseerd volgens een beurtrol. De maandcommissaris bezoekt de gevangenis minstens één keer per week. Bovendien houdt de CvT een wekelijks spreekuur.³¹ Op verzoek

van de CvT brengt de directeur verslag uit aan de CvT en beantwoordt hij haar vragen binnen de maand.³² In het vorige systeem hielden de voorzitter van de CvT en de directeur een maandelijks vergadering. Dit overleg wordt niet meer voorzien in het nieuwe systeem.

Elke CvT bestaat uit minstens zes leden en maximum achttien leden. Dit aantal ligt hoger dan in het vorige systeem waarbij het maximum aantal leden werd vastgelegd op twaalf. Binnen de CvT wordt echter ook een klachtencommissie van drie leden opgericht. Deze commissie buigt zich enkel over de formele klachten (zie verder). Elke CvT heeft bovendien één voorzitter en één ondervoorzitter en telt minstens twee leden met een diploma master in de rechtswetenschappen en één arts. In het vorige systeem moesten minstens één magistraat en één advocaat aanwezig zijn. Hoewel het nieuwe systeem dit niet meer voorziet, vormde de kennis van deze leden een absolute meerwaarde. Dit kan een achteruitgang betekenen ten opzichte van het vorige systeem.

In het vorige systeem werkten de CvT's volledig op vrijwillige basis zonder financiële vergoeding. De nieuwe wet voorziet dat de leden recht hebben op presentiegeld.³³ Een secretariaat zal de verschillende CvT's bovendien ondersteunen bij de uitoefening van hun taken. Hoewel we afwachten of deze ondersteuning voldoende is, kunnen we alvast stellen dat er op dit vlak vooruitgang werd geboekt.

De leden van de CvT worden benoemd voor een periode van vijf jaar die tweemaal hernieuwd kan worden.³⁴ Opnieuw ligt dit ruimschoots hoger dan de totale termijn van acht jaar in het vorige systeem.

Enkele bedenkingen

De nieuwe aanpassingen zorgen voor enkele noodzakelijke positieve verbeteringen. De onafhankelijkheid van de CTRG en de CvT's krijgt eindelijk vorm dankzij de overheveling naar de Kamer van volksvertegenwoordigers. Bovendien bieden de financiële middelen - die toelaten enkele voltijds werkende leden aan te stellen binnen de CTRG en een secretariaat op te richten - mogelijkheden om de situatie te verbeteren.

²⁶ Art. 24 Basiswet.

²⁷ Art. 24 Basiswet.

²⁸ Art. 25 Basiswet.

²⁹ Naast het bureau zetelen acht effectieve leden in de CTRG: 4 Nederlandstalige leden (David Baele, Walter Thiery, Tony Van Parys en Tony Vermeulen) en 4 Franstalige leden (Jean-Louis Evrard, Ludvine Kerzmann, Martine Michel en Mark Vanderveken).

³⁰ De plaatsvervangers van de nieuwe CTRG zijn 5 Nederlandstalige leden (één lid nog moet gekozen worden) (Raf Gerits, Pieter Houbey, Henri Debucquoy, Marc Allegaert en Norbert Verleyen) en 6 Franstalige leden (Michel Gustot, Vinciane Saliez, Arlette Donnay, Béatrice Chapaux, Patrick Charlier en Yves de Locht).

³¹ Art. 30 Basiswet.

³² Art. 27 Basiswet.

³³ Art. 31/1 Basiswet.

³⁴ Art. 28 Basiswet.

Daarnaast zijn er evoluties die vragen en discussie oproepen.

De leden van de CTRG en de CvT's krijgen vrije toegang tot alle plaatsen van de gevangenis en met toestemming van de gedetineerde tot zijn/haar verblijfsruimte.³⁵ Aan dit artikel werd toegevoegd "zij zijn ertoe gehouden de geldende veiligheidsregels na te leven". De CTRG stelde tijdens de parlementaire debatten de vraag om dit onderdeel te preciseren: "Om te voorkomen dat de directies op dit vlak over een bevoegdheid beschikken die elk toezicht onmogelijk maakt, ware het raadzaam deze regel uit te klaren en te preciseren."³⁶ Deze terechte bezorgdheid heeft onder andere betrekking op de mogelijkheden die de maandcommissaris krijgt om gedetineerden te spreken. In de praktijk valt op hoe dergelijke veiligheidsvoorschriften danig verschillen tussen inrichtingen en veranderen naargelang de visie van de directie of het personeel.³⁷ In sommige gevangenissen zoals de gevangenissen van Ittre, Hasselt, Oudenaarde of Merksplas kan een maandcommissaris bijvoorbeeld te allen tijde (ook tijdens de etensbedeling of bewegingen) in de verblijfsruimte van de gedetineerden (stakingen en de DeRadexafdeling vormen hierop soms een uitzondering), in andere gevangenissen mag dit op bepaalde tijdstippen. Zo mag de maandcommissaris in de gevangenis van Lantin, Vorst-Berkendael of Jamioulx niet alleen bij een gedetineerde op cel tijdens een beweging of staking. Dit kan dan enkel mits aanwezigheid van een penitentiair personeelslid. In de gevangenis van Sint-Gillis en Bergen hangt dit dan weer af van het personeel dat die dag op de vleugel staat. In sommige gevangenissen mag de maandcommissaris tijdens een beweging op de cel van een gedetineerde gedurende de hele beweging. In dat geval is het niet mogelijk om tijdens de beweging de cel te verlaten.

In de gevangenis van Aarlen en Sint-Gillis kan de maandcommissaris tijdens stakingen de gedetineerden spreken via het luikje in de celdeur. In de gevangenis van Antwerpen kan de maandcommissaris de gedetineerden niet spreken op cel tijdens bewegingen of de telling en in principe ook niet tijdens de etensbedeling. De CvT van Brugge-Ruiselede spreekt gedetineerden meestal in een lokaal waardoor zij tijdens de etensbedeling, bewegingen en zelfs tijdens stakingen gedetineerden kunnen spreken. De CvT van Turnhout houdt rekening met deze bewegingen en bezoekt de gevangenis daarom voornamelijk in

de namiddag zodat zij de gedetineerden meestal in een spreekkamer ontmoeten. Ook de leden van de CvT van Mechelen geven soms de voorkeur om gedetineerden niet te spreken in hun verblijfsruimte. Dergelijke verschillen doen de vrees ontstaan dat deze veiligheidsregels het werk van de CvT kunnen belemmeren. Het valt daarom te betreuren dat er geen verduidelijking werd gegeven.

De nieuwe wet spreekt zich niet uit over de concrete uitoefening van het toezicht. De CTRG en de CvT's zullen deze in de toekomst dus verder moeten ontwikkelen op basis van de huidige expertise en praktijken. Momenteel vullen de meeste CvT's hun takenpakket als volgt in: de maandcommissaris bezoekt wekelijks de gevangenis en spreekt de gedetineerden die een rapportbriefje deponeerden in de brievenbus van de CvT. In principe hangt er op elke vleugel in de gevangenis een brievenbus waarin de gedetineerde een rapportbriefje met zijn naam en celnummer kan deponeren. Andere informatie zoals een omschrijving van het probleem of de melding, stamnummer en datum kunnen ook toegevoegd worden maar zijn niet noodzakelijk. De maandcommissaris bezoekt de gedetineerde op cel of in een lokaal. Hierbij zorgt de maandcommissaris voor een vertrouwelijk gesprek. Dit systeem is echter niet optimaal. Zo hebben niet alle gedetineerden toegang tot een brievenbus (bijvoorbeeld door hun verblijf in de strafcel) en wordt de vertrouwelijkheid niet altijd gegarandeerd. In de grote meerderheid van de gevangenissen (de 18 CvT's die de vragen van de auteurs beantwoorden) hangen de meeste brievenbussen in het zicht van het personeel, dit is mede een gevolg van het panopticon-model. Maar ook in de nieuwe gevangenissen zoals Marche-en-Famenne hangen de brievenbussen bij het bureau van het penitentiair personeel. In de gevangenis van Leuze-en-Hainaut is deze vertrouwelijkheid er wel omdat gedetineerden de CvT contacteren via PrisonCloud.

In sommige gevallen kan de CvT de gedetineerde niet vertrouwelijk spreken bijvoorbeeld omwille van de aanwezigheid van andere gedetineerden in de cel, of de aanwezigheid van penitentiair personeel wanneer de gedetineerde in de strafcel verblijft. In de gevangenis van Bergen en Merksplas kan de maandcommissaris de gedetineerden spreken in de strafcel zonder de aanwezigheid van het penitentiair personeel. In Hasselt en Mechelen kan dit ook afhankelijk van de situatie. In de meeste gevangenissen

35 Art. 23 Basiswet voor de CTRG en art. 27 Basiswet voor de CvT.

36 Wetsontwerp tot wijziging van de rechtspositie van de gedetineerden en van het toezicht op de gevangenissen en houdende diverse bepalingen inzake justitie, Verslag van de eerste lezing, Parl. St. Kamer 2016-2017, nr. 54-1986/005, p. 107.

37 Om deze informatie te verkrijgen contacteerden de auteurs in mei 2019 de Belgische CvT's. 18 CvT's beantwoordden de vragen. De auteurs bedanken de CvT's van Merksplas, Hasselt, Mechelen, Antwerpen, Brugge-Ruiselede, Gent, Sint-Gillis, Vorst-Berkendael, Lantin, Bergen, Doornik, Aarlen, Marche-en-Famenne, Ittre, Jamioulx, Leuze-en-Hainaut, Oudenaarde en Turnhout.

is een personeelslid aanwezig.³⁸ Er kan gevraagd worden aan het penitentiair personeel om zich buiten gehoorafstand te plaatsen, maar dit is niet mogelijk in alle gevangenissen (bv. niet in Sint-Gillis). Dit gebeurt meestal om de veiligheid van de maandcommissaris te waarborgen. De maandcommissaris probeert de vragen of problemen van de gedetineerde op te lossen en maakt maandelijks een verslag op basis van de gesprekken met gedetineerden of andere informatie die hij/zij ontvangt tijdens de bezoeken aan de gevangenis. Op de maandelijks directievergadering bekijken het lid (of de leden) van de CvT en de directie hoe ze de onopgeloste problemen kunnen aanpakken. Elke CvT moet jaarlijks een verslag schrijven. Aangezien de CTRG het jarenlang naliet om jaarverslagen te publiceren, maakten verschillende CvT's hun jaarverslagen publiek kenbaar.³⁹ In de nieuwe wet staat niet gepreciseerd aan wie de CvT het jaarverslag moet richten waardoor zij het rapport kan delen met instanties die zij belangrijk acht (zoals de burgemeester, de federale ombudsman, de parlementsliden, het brede publiek...).

Een derde vraag die zich stelt, is of de aanpassingen tegemoet komen aan de moeilijkheden waarmee de CTRG en de CvT's momenteel worstelen. Het toezicht op de Belgische gevangenissen werd dikwijls omschreven als ineffectief door een gebrek aan materiële middelen en personeel.⁴⁰ Niet alle huidige CvT's tellen bijvoorbeeld twaalf leden (op 31 december 2018 telden zes van de 31 CvT's minder dan het minimum van zes leden). Er zijn bovendien nog steeds gevangenissen zonder CvT (zoals de gevangenis van Namen). Het feit dat vrijwilligers, zonder specifieke opleiding, deze werkzaamheden uitvoeren, bemoeilijkt de uitrol van een effectief toezicht op detentie. Wat de taken van de CTRG betrof, stellen we vast dat deze er niet in slaagde om de jaarlijkse jaarverslagen te

publiceren of om de CvT's voldoende te ondersteunen. Bovendien nam de CTRG belangrijke beslissingen met vertraging (zoals de aanstelling van nieuwe leden binnen de CvT's) wegens onvoldoende aanwezigheden tijdens de vergaderingen van de CTRG. De gebrekkige werking van de CTRG zorgde ervoor dat CvT's onvoldoende omkadering en ondersteuning kregen. Dit alles resulteerde in een gebrek aan professionalisering. Dergelijke problemen werden gehekeld vanuit verschillende hoeken: de CTRG⁴¹, de federale Ombudsman⁴², het CPT⁴³, parlementairen⁴⁴ en NGO's⁴⁵. De overheid zal vanaf nu meer middelen investeren in de toezichtsorganen, maar twijfel bestaat of de toegekende middelen zullen volstaan om de uitdagingen aan te pakken. Hoewel wij geloven dat het huidige systeem kan functioneren mits voldoende ondersteuning van de CTRG bij de uitvoering van de taken, zal vooral de bijkomende invoering van de klachtencommissie het functioneren van de CvT's verder onder druk zetten (zie verder).

Een vierde, niet te onderschatten aanpassing betreft de verschillen in termijn voor de uitoefening van de functies binnen de CTRG en de CvT. Zoals eerder aangegeven, kunnen deze termijnen tot vijftien jaar verlengd worden. De kortere termijnen in het vorige systeem brachten een rotatie en een zekere dynamiek binnen de CvT's tot stand. Dit kan nu verloren gaan. Hoewel de langere termijnen kunnen samenhangen met de introductie van een langetermijnvisie, leert een intern document van de huidige CTRG ons dat op 31 december 2018 slechts 61 van de 258 leden een tweede mandaat uitoefenden. In de praktijk lijken de meeste leden van de CvT's dus te kiezen voor één mandaat van vier jaar.

Een laatste punt betreft de afwezigheid van drie elementen in de nieuwe wet. De maandelijks

38 Dit is onder andere het geval in de gevangenissen van Sint-Gillis, Vorst-Berkendael, Lantin, Bergen, Doornik, Jamioulx, Leuze-en-Hainaut Marche-en-Famenne, Iltre, Brugge-Ruiselede, Gent, Turnhout en Antwerpen.

39 Deze jaarverslagen zijn te vinden op de website van de CTRG: <https://www.ctrg-ccsp.be/fr/commissions>.

40 Het meest recente overzicht van het aantal leden dateert van 31 december 2018. Dit werd opgesteld door de CTRG en toont aan dat de CvT's op die datum in totaal 258 leden telden. Zes van de 31 CvT's telden op dat moment minder dan het minimum aantal leden, drie CvT's hadden geen advocaat, vier CvT's hadden geen magistraat en tien CvT's hadden geen geneesheer. Aantal leden per CvT: 3 voor CvT Andenne, 9 voor CvT Antwerpen, 8 voor CvT Aarlen, 9 voor CvT Beveren, 12 voor CvT Brugge-Ruiselede, 12 voor CvT Dendermonde, 6 voor CvT Dinant, 11 voor CvT Vorst-Berkendael, 8 voor CvT Gent, 9 voor CvT Hasselt, 5 voor CvT Huy-Marneffe, 3 voor CvT Ieper, 11 voor CvT Iltre, 6 voor CvT Jamioulx, 10 voor CvT Lantin, 11 voor CvT Leuven-Centraal en Hulp, 12 voor CvT Leuze-en-Hainaut, 7 voor CvT Marche-en-Famenne, 11 voor CvT Mechelen, 11 voor CvT Merksplas, 11 voor CvT Bergen, 2 voor CvT Namen (deze CvT telt intussen geen leden meer), 7 voor CvT Nijvel, 9 voor CvT Oudenaarde, 8 voor CvT Paifve, 9 voor CvT Saint-Hubert, 12 voor CvT Sint-Gillis, 4 voor CvT Tongeren, 12 voor CvT Tournai, 9 voor CvT Turnhout, 1 voor CvT Wortel-Hoogstraten.

41 CTRG, Jaarverslag 2005; CTRG Jaarverslag 2006; CTRG Jaarverslag 2007; CTRG Jaarverslag 2008-2010. Online raadpleegbaar: <https://www.ctrg-ccsp.be/nl/ccsp-ctrg/46>.

42 C. DE BRUECKER en G. SCHUERMANS, "De Federale Ombudsman. Een brug tussen burger en overheid. Jaarverslag 2010", Brussel, 2011, <http://www.federaalombudsman.be/sites/1070.b.fedimbo.belgium.be/files/jv2010-nl.pdf>

43 Raad van Europa, Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le CPT du 28 septembre au 7 octobre 2009, Straatsburg, 23 juli 2010, CPT/Inf (2010) 24; Raad van Europa, Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le CPT du 23 au 27 avril 2012, Straatsburg, 13 december 2012, CPT/Inf (2012) 36; Raad van Europa, Rapport au Gouvernement de la Belgique sur la visite du CPT en Belgique du 14 au 23 novembre 1993, Straatsburg, 14 oktober 1994, CPT/Inf (94) 15.

44 Voorstel van resolutie om een Comité D op te richten dat toezicht houdt op de verschillende plaatsen in België waar mensen van hun vrijheid zijn beroofd, Parl. St. Kamer 2014-2015, nr.54-0450/001.

45 OBSERVATOIRE INTERNATIONALE DES PRISONS section belge, "Notice 2016. Pour le droit à la dignité des personnes détenues", Brussel, p. 59-60, online raadpleegbaar op <http://oipbelgique.be/fr/wp-content/uploads/2017/01/Notice-2016.pdf>.

vergadering met de gevangenisdirectie staat niet meer vermeld in de nieuwe wetsartikelen. De CvT en de directie konden tijdens deze bijeenkomst nuttige informatie uitwisselen. Het is daarom een praktisch die hopelijk blijft bestaan. Bovendien had een wettelijke verankering van de automatische toegang tot informatie omtrent nieuwe circulaire, collectieve brieven, interne nota's, ... het vergaren van informatie voor de CvT's kunnen faciliteren. Uiteindelijk laat de wet na om van de bevoegde autoriteiten een reactie op het jaarverslag te vragen. Hierdoor laat men de kans liggen om een permanent dialoog te creëren tussen de minister en de toezichtsorganen.

Het klachtrecht

In 1993 stelde het CPT na een bezoek aan België dat "*doeltreffende klacht- en inspectieprocedures een fundamentele waarborg vormen tegen slechte behandeling in de gevangenis*".⁴⁶ Het formuleerde de aanbeveling om 'onverwijld te voorzien in een klachtenprocedure'. In 1997 uitte het CPT opnieuw zijn bezorgdheid over het uitblijven van een klachtenprocedure voor gedetineerden. De commissie Dupont volgde deze uitgesproken visie van het CPT en benadrukte dat dit klachtrecht absoluut noodzakelijk is om de individuele rechten van de gedetineerde te vrijwaren.⁴⁷ Zoals eerder aangegeven beschouwde de commissie Dupont het Nederlandse model als een veruiterlijking van deze visie en diende het als voorbeeld voor het Belgische toezicht en klachtrecht.

Het koninklijk besluit van 19 juli 2018⁴⁸ regelt dat de klachtencommissie op 1 april 2020 haar werkzaamheden start. Maar ook deze datum kan uitgesteld worden. De CvT stelt uit haar leden een klachtencommissie van drie leden samen die wordt voorgezeten door een persoon met een diploma master in de rechtswetenschappen. De leden van deze klachtencommissie kunnen vervangen worden wanneer zij verhinderd zijn of wanneer de onafhankelijkheid betwist wordt. Het takenpakket van

de klachtencommissie beperkt zich uitdrukkelijk tot het behandelen van de klachten.⁴⁹ Een gedetineerde kan bij de klachtencommissie beklag doen over elke beslissing die door of namens de directeur ten aanzien van hem genomen werd. Dit betreft ook situaties waarin de directie geen beslissing nam (binnen een redelijke termijn).⁵⁰ Meestal behandelt de volledige klachtencommissie de klacht.⁵¹ Na ontvangst van de klacht kan de klachtencommissie beslissen om de klacht door te sturen naar de maandcommissaris voor bemiddeling. Het klachtrecht dient immers als ultimatum remedium. Na deze bemiddeling kan een gedetineerde eventueel klachtafstand doen waardoor de beklagprocedure eindigt.⁵²

De klachtencommissie kan in afwachting van een uitspraak de beslissing van de directie geheel of gedeeltelijk schorsen.⁵³ Binnen de veertien dagen doet de klachtencommissie een uitspraak.⁵⁴ Een klacht is gegrond wanneer de beslissing van de directeur in strijd is met geldende wettelijke voorschriften in de gevangenis of algemene bindende bepalingen of wanneer de beslissing onredelijk of onbillijk is.⁵⁵ Wanneer de klacht gegrond is, kan de klachtencommissie de beslissing van de directie vernietigen en de directie vragen een nieuwe beslissing te nemen. Ze kan ook zelf een nieuwe beslissing nemen of zich beperken tot een gehele of gedeeltelijke vernietiging van de beslissing. In de mate van het mogelijke worden de gevolgen van de vernietigde beslissing ongedaan gemaakt of wordt er een tegemoetkoming toegekend. Deze tegemoetkoming kan geen financiële vergoeding bevatten.⁵⁶

De klager en/of het inrichtingshoofd kunnen hoger beroep aantekenen tegen een beslissing van de klachtencommissie bij de beroepscommissie van de CTRG.⁵⁷ In afwachting van een uitspraak kan de beroepscommissie de beslissing van de klachtencommissie geheel of gedeeltelijk schorsen.⁵⁸ De beroepscommissie doet een uitspraak binnen de veertien dagen.⁵⁹

46 Raad van Europa, Rapport au Gouvernement de la Belgique sur la visite du CPT en Belgique du 14 au 23 novembre 1993, Straatsburg, 14 oktober 1994, CPT/Inf (94) 15.

47 Eindverslag van de commissie "basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", Parl. St. Kamer 2000-2001, nr. 50-1076/001, p. 90.

48 KB 19 juli 2018 betreffende de bepaling van de datum van inwerkingtreding van inwerkingtreding van de bepalingen van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, met betrekking tot het toezicht en de afhandeling van klachten en bezwaar, en tot wijziging van de koninklijk besluit van 21 mei 1965 houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen, BS 24 juli 2019.

49 Art. 31 Basiswet.

50 Art. 148 Basiswet.

51 Art. 151 Basiswet.

52 Art. 153 Basiswet.

53 Art. 156 Basiswet.

54 Art. 157 Basiswet.

55 Art. 158 Basiswet.

56 Art. 158 Basiswet.

57 Art. 159 Basiswet.

58 Art. 160 Basiswet.

59 Art. 162 Basiswet.

Enkele bedenkingen

De invoering van een klachtrecht werd binnen de CvT's warm onthaald. De manier waarop het klachtrecht vorm krijgt, blijft echter onderworpen aan hevige discussies. We maken hier op basis van de standpunten van de CvT's en (inter)nationale literatuur een overzicht van standpunten en argumentaties voor of tegen de vormgeving van de nieuwe klachtencommissie.

Verschillende CvT's (24 van de 31) uitten hun bezorgdheid over deze nieuwe wetgeving. Vooreerst zijn er CvT's die nu reeds geen of onvoldoende leden hebben. Verschillende CvT's zijn niet voltallig. Ook deze CvT's zullen een klachtencommissie van drie leden moeten vormen waardoor wij vermoeden dat er in de realiteit moeilijk in alle gevangenissen een klachtencommissie kan ingevoerd worden. Bovendien brengt de invoering van de klachtencommissie een grote werklast met zich mee die gedragen wordt door vrijwilligers. Binnen het huidige systeem hebben sommige CvT's reeds moeilijkheden om alle taken te volbrengen, dat veruiterlijkt zich bijvoorbeeld in de afwezigheid van jaarverslagen.⁶⁰ Aangezien de meeste vrijwilligers deze taken opnemen in hun vrije tijd kunnen er tevens praktische problemen ontstaan: zal de gevangenisdirectie aanvaarden dat vrijwilligers zittingen houden 's avonds na hun werk of in het weekend? Daarbovenop komt in dit nieuwe systeem een klachtrecht waarbij de klachtencommissie binnen de veertien dagen een uitspraak moet doen. Verschillende CvT's trokken aan de alarmbel en benadrukten dat de huidige werklast reeds enorme druk legt op sommige CvT's, laat staan dat de nieuwe taken kunnen opgenomen worden. Ook het CPT erkent deze problematiek en riep op om voldoende middelen te voorzien zodat de CvT's deze taak succesvol kunnen opnemen:

"Il est essentiel que ces organes puissent disposer de l'ensemble des moyens humains et budgétaires leur permettant de s'organiser de manière efficace et de remplir chaque mission de manière appropriée. Dans le cas contraire, la nécessaire confiance dans l'effectivité de ces mécanismes risque d'être rompue. Or, les informations recueillies au cours de la visite de 2017 n'invitent pas à l'optimisme en la matière. Le CPT recommande aux autorités belges de faire en sorte que les fonctions de surveillance, de médiation, de plainte et d'appel puissent être exercées de manière effective."⁶¹

Ondanks de beperkte middelen die werden

vrijgemaakt zal het geen evidentie zijn voor de vrijwilligers om bovenop de huidige taken het klachtrecht uit te werken. In het Nederlandse systeem bijvoorbeeld, waar de termijn voor het afhandelen van een klacht op vier weken ligt (het dubbele van de Belgische termijn!) overschrijdt de doorlooptijd deze termijn. Het Justitieel Complex Zaandam rapporteert bijvoorbeeld voor de eerste helft van 2017 (toen er een kleine 500 gedetineerden verbleven) 793 binnengekomen klachten, waarvan er 518 (65%) werden afgehandeld met een overschrijding van de vierwekentermijn.⁶² Dit is vermoedelijk te wijten aan het gebruik van het beklagrecht voor zaken waarvoor het eigenlijk niet bedoeld is.⁶³ Dit probleem sleept al lange tijd aan. Zo stelde de Nederlandse Inspectie voor Sanctietoepassing reeds in 2009 dat de termijn voor de doorlooptijd van de afhandeling van klachten mogelijk niet realistisch is.⁶⁴ De vraag rijst daardoor of de Belgische CvT's de afhandeling van klachten kunnen garanderen in een nog kortere termijn.

Een tweede bezorgdheid betreft de organisatie van de klachtencommissie binnen de CvT's. Daardoor krijgt de CvT naast een bemiddelings- en toezichtsfunctie nu ook de opdracht om recht te spreken. Deze functies zijn volgens verschillende CvT's (24 van de 31) onverzoeikbaar. Hoewel de wet stelt dat de vaste leden van de klachtencommissie geen toezichtsfunctie uitoefenen, is dit wel het geval wanneer leden van de klachtencommissie worden vervangen. Bovendien zullen de leden van de klachtencommissies in de realiteit de gedetineerden al kennen uit eerdere dossiers toen zij zelf nog als maandcommissaris werkten of doordat dossiers werden besproken tijdens de maandelijks vergadering van de CvT. Het kan voor de plaatsvervangende leden moeilijk zijn om na een uitspraak in de klachtencommissie opnieuw te bemiddelen tussen de directie en een klager. De CvT's formuleerden enkele alternatieve opties, maar deze bleven zonder gevolg. Ook de Franstalige Ligue des Droits Humains was deze mening toegedaan en diende een verzoekschrift in bij het Grondwettelijk Hof. Daarin gaf de Liga aan zich zorgen te maken over de onpartijdigheid van de klachtencommissie en beroepscommissie:

"De verzoekende partij is dus van mening dat de in het middel bestreden bepalingen zijn geschonden in zoverre de leden van de twee beroepscommissies en van de klachtencommissies terzelfdertijd lid zijn van respectievelijk de Centrale toezichtsraad voor het gevangeniswezen of de Commissies van toezicht;

60 Meer informatie over de jaarverslagen is te vinden op de website van de CTRG: <https://www.ctrg-ccsp.be/fr/commissions>.

61 Raad van Europa, Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) en Belgique du 27 mars au 6 avril 2017, Straatsburg, 8 maart 2018, CPT/Inf (2018) 8.

62 M. VAN DE SCHEPOP, "Observaties vanuit de praktijk van het beklagrecht", Sancties 2017, afl. 47, 341-346.

63 P.M. SCHUYT, "Veertig jaar beklagrecht: een moderne gids, klaar voor de toekomst?", Sancties 2017, afl. 47, 335-340.

64 INSPECTIE VOOR SANCTIETOEPASSING, "Inspectierapport: Werkwijze commissies van toezicht", Ministerie van justitie, 2009.

*ertoe worden gebracht samen te werken met de gevangenisdirecties; ertoe worden gebracht contacten te hebben met de gedetineerden en de penitentiair beambten; in de zaken zouden kunnen tussenkomen in een andere hoedanigheid, waarbij aldus een raadgevende en een jurisdictionele functie worden gecumuleerd.*⁶⁵

Het Grondwettelijk Hof oordeelde echter dat een instantie met een adviserende en rechtsprekende functie geen schending inhoudt van de onafhankelijkheid en onpartijdigheid. Bovendien zijn de leden van de klachtencommissie en beroepscommissie enkel belast met de afhandeling van de klachten. Daarnaast kan de klachtencommissie of een van de partijen een lid van de klachtencommissie wraken indien er vragen ontstaan over de onafhankelijkheid van een van de leden. Uiteindelijk stelt het Grondwettelijk Hof dat de leden van de CvT die de leden van de klachtencommissie moeten vervangen dit slechts 'uitzonderlijk' zullen doen. Waarop het Grondwettelijk Hof zich baseert om – tegen het advies van de CvT's – te stellen dat deze situatie zich uitzonderlijk zal voordoen, is onduidelijk.⁶⁶ Meermaals werd er naar Nederland verwezen om aan te tonen dat het toezicht en klachtrecht daar op voorbeeldige wijze wordt georganiseerd en deze taken daar ook worden opgenomen door één CvT. Ondanks de verwijzingen naar Nederland als gidsland op dit vlak mogen we niet blind zijn voor de kritiek die ook daar werd geuit op het systeem. Het Subcomité ter voorkoming van foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing (SPT) opgericht door OPCAT⁶⁷ uitte kritiek op het Nederlandse systeem en maakte zich zorgen over het autonoom functioneren van de verschillende nationale controlemechanismen.⁶⁸ Bovendien stelt het CPT in zijn aanbevelingen omtrent klachtenprocedures voor gedetineerden:

*"In the CPT's experience, it is inadvisable for national preventive mechanisms or other similar monitoring bodies also to deal directly with formal complaints. Where the same institution is designated to handle complaints and to monitor places of deprivation of liberty, both functions should preferably be kept separate and performed by clearly distinct entities, each with its own staff."*⁶⁹

Ten derde is het jammer dat er bij de uitwerking van de klachtencommissie telkens verwezen werd naar de visie van de commissie Dupont⁷⁰ – die dient gekaderd te worden binnen het toenmalige tijdsbestek en de visie dat de Basiswet zou ingevoerd worden als samenhangend geheel – zonder de huidige situatie en recente ontwikkelingen en aanbevelingen mee in overweging te nemen. Zo was het idee bijvoorbeeld dat de functie van de penitentiaire bewakingsassistenten anders zou ingevuld worden. De bejegenende stijl zou centraler staan binnen het idee van dynamische veiligheid. Als we bekijken hoe dit in Nederland vorm krijgt zien we bijvoorbeeld dat elke gedetineerde een mentor heeft bij wie hij/zij terecht kan met problemen en vragen. Uit een onderzoek in de penitentiaire inrichting van Tilburg blijkt dat deze contacten en de praatcultuur veel problemen op informele wijze oplost.⁷¹ Deze 'buffer' is in België overwegend afwezig waardoor klachten die nu terecht komen bij de CvT's, een grote procedurele werklast kunnen meebrengen wanneer de klachtencommissie start. Omwille van deze bredere verschillen geloven we bovendien dat we het Belgische klachtrecht niet zomaar kunnen gelijkstellen aan dat in Nederland. De nieuwe wet betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel⁷² beoogt in lijn met het Nederlandse systeem wel te differentiëren tussen functies van bewaking en controle enerzijds en begeleiding anderzijds.⁷³ De uitwerking van deze visie kan in de toekomst wel deels tegemoet komen aan deze bezorgdheid.

De penitentiaire beleidsraad

Naast de bovenstaande aanpassingen zien we tevens nieuwe discussies ontstaan rond andere vernieuwingen: de oprichting van de penitentiaire beleidsraad (verder de Raad), de interne inspectie en de ratificatie van het facultatief Protocol bij het Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing van de Verenigde Naties (OPCAT).

De wet van 23 maart 2019, die nog niet volledig

65 Grondwettelijk Hof, 8 november 2018, nr. 150/2018.

66 Grondwettelijk Hof, 8 november 2018, nr. 150/2018.

67 Optioneel Protocol bij het Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing van 18 december 2002 van de Verenigde Naties, fifty seventh session of the General Assembly of the United Nations by resolution A/RES/57/1999 (hierna OPCAT).

68 Voor SPT: Sous-Comité pour la prévention de la torture et autres peines ou traitements cruels, inhumains ou dégradants, Visite aux Pays-Bas – assistance et conseils au mécanisme national de prévention : recommandations et observations adressées à l'État partie, Genève, 3 november 2016, CAT/OP/NLD/1, p. 8.

69 Raad van Europa, "Complaints mechanisms", CPT/INF(2018)4-part, p. 2, <https://rm.coe.int/16807bc668>.

70 Eindverslag van de commissie "Basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", Parl. St. Kamer 2000-2001, nr. 50-1076/001.

71 K. BEYENS en M. BOONE m.m.v. T. LIEFAARD, M. KOX, A.-S. VANHOUCHE en S. VAN DER POEL, "Zeg maar Henk tegen de chef": Ervaringen met het Belgische detentieregime in de PITilburg, Den Haag, Boom Lemma uitgevers, 2013, p. 217.

72 Wet 23 maart 2019 betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van penitentiair personeel, BS 11 april 2019.

73 Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, Parl. St. Kamer 2018-2019, nr. 54-3351/001.

in uitvoering is, voorziet in de oprichting van een penitentiaire beleidsraad.⁷⁴ Deze beleidsraad formuleert advies over het penitentiair beleid aan de minister van Justitie en de minister van Volksgezondheid. Deze Raad is echter geen nieuw gegeven maar kent een lange geschiedenis die nauw relateert aan de taken van de CTRG. Daarom bespreken we deze Raad kort in het kader van de recente ontwikkelingen.

In 2003 werd de CTRG opgericht. In het verslag aan de Koning verduidelijkte toenmalig minister van Justitie Verwilghen dat de CTRG de Hoge Raad voor het Penitentiaire Beleid zou vervangen en dat de CvT's de Bestuurscommissies zouden vervangen:

*"Het koninklijk besluit dat ik U ter ondertekening voorleg, beoogt de oprichting van een Centrale Toezichtsraad voor het Gevangeniswezen enerzijds, en de oprichting van een Commissie van Toezicht bij iedere gevangenis anderzijds. Deze nieuwe organen zullen de huidige Hoge Raad voor het Penitentiair Beleid en de huidige Bestuurscommissies vervangen."*⁷⁵

Deze Raad, die onder de naam Hoge Raad der Gevangeniswezen reeds voor WOII actief betrokken was bij de uitwerking van het penitentiair beleid, kent een lange geschiedenis. Zo werkte de Raad mee aan de totstandkoming van de nieuwe penitentiaire regelgeving die resulteerde in het Algemeen Reglement der Strafinrichtingen in 1965.⁷⁶ Na deze werkzaamheden hield de Raad op te bestaan en werd hij pas in 1978 opnieuw opgericht onder de naam Hoge Raad voor Penitentiair Beleid. Naar aanleiding van de onrust in de centrale gevangenis van Leuven in 1976 diende de Raad advies uit te brengen over de rechtspositie van gedetineerden.⁷⁷ Hij adviseerde geen strakke codificatie van de materiële rechten van gedetineerden. Hoewel de concrete invloed van deze Raad moeilijk te achterhalen valt, lijkt het erop dat hij een belangrijke adviesverlenende taak opnam.⁷⁸

Hoewel de CTRG nog steeds bestaat, voorziet de wet van 23 maart 2019 opnieuw in de oprichting van een penitentiaire beleidsraad met een adviesverlenende taak⁷⁹, terwijl de CTRG voornamelijk een

toezichtsfunctie uitoefent. Op deze manier beoogt de wetgever het maatschappelijk draagvlak voor het penitentiaire beleid te bevorderen. De Raad formuleert, net als in het verleden, aanbevelingen die nuttig zijn voor bestaande of toekomstige wetgevingen.⁸⁰ Op vraag van de Raad van State werd het verschil tussen het takenpakket van de CTRG en de nieuwe penitentiaire beleidsraad toegelicht door de minister van Justitie; hun taken lijken immers bij elkaar aan te sluiten. De Raad zorgt voor een geïntegreerde aanpak waarbij de rechterlijke en academische wereld samen met de politieke en administratieve overheden advies verlenen. De Raad zal op deze wijze actief deelnemen aan het totstandkomingsproces en de evaluatie van het penitentiaire beleid. Dit "verduidelijkt het onderscheid tussen de opdrachten van de penitentiaire beleidsraad en de Centrale toezichtsraad. Het handelen van deze laatste vertrekt in hoofdzaak vanuit haar toezichtsfunctie en is dus reactief. Zij heeft weliswaar ook enigszins een proactieve taak doordat zij ook geacht wordt "aan de Kamer van volksvertegenwoordigers, aan de minister bevoegd voor Justitie en aan de minister bevoegd voor de penitentiaire gezondheidszorg, hetzij ambtshalve, hetzij op hun verzoek, advies te verlenen over het gevangeniswezen en de uitvoering van vrijheidsstraffen en vrijheidsbenemende maatregelen" (artikel 22, 2° van de Basiswet) maar dit advies kan moeilijk gelijkgesteld worden met het beleidsvoorbereidend werk dat van de penitentiaire beleidsraad mag verwacht worden, gelet haar samenstelling. Ook de dialectiek die in de schoot van de penitentiaire beleidsraad zal ontstaan tussen de partners van de strafrechtstroken en de academische wereld is geen opdracht die aan de centrale toezichtraad is toebedeeld."⁸¹

Hoewel de taken van het CTRG dus op sommige punten aanleunen bij de die van de Raad, is de insteek van de CTRG eerder reactief. Het lijkt bovendien inderdaad onrealistisch om van de CTRG te verwachten dat zij tevens beleidsvoorbereidende werkzaamheden opneemt. Bovendien zetelt er tevens een beroepscommissie binnen de CTRG waardoor een scheiding van functies – zoals deze toebedeeld aan de Raad – aangewezen is.

74 Wet 23 maart 2019 betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van penitentiair personeel, BS 11 april 2019, artikels 5 tot 8. De datum van inwerkingtreding van deze artikels hangt af van een koninklijk besluit. Deze artikels waren op het moment dat dit artikel werd geschreven nog niet in werking.

75 Verslag aan de Koning bij het KB van tot wijziging van het koninklijk besluit van 21 mei 1965 houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen, BS 16 mei 2003.

76 KB 21 mei 1965 betreffende het algemeen reglement van de strafinrichtingen, BS 25 mei 1965.

77 E. MAES, "Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf: 200 jaar Belgisch gevangeniswezen," Antwerpen, Maklu, 2009, 87-80 en 732-733.

78 Zie ook: J. DETIENNE, G. HOUCHON en T. PETERS, "Conseil supérieur de la politique pénitentiaire. Rapport sur les travaux, avis et grandes options de politique pénitentiaire: 1978-1982", Rev. dr. pén. crim. 1986, 639-699; J. DETIENNE, "Conseil supérieur de la politique pénitentiaire. Rapport sur les travaux, avis et grandes options de la politique pénitentiaire 1988-1991", Rev. dr. pén. crim. 1993, 50-58.

79 Wet 23 maart 2019 betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van penitentiair personeel, BS 11 april 2019.

80 Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, Parl. St. Kamer 2018-2019, nr. 54-3351/001.

81 Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, Parl. St. Kamer 2018-2019, nr. 54-3351/001, p.23.

Interne inspectie

Naast de oprichting van de penitentiaire beleidsraad, voorziet de wet van 23 maart 2019 tevens in een mechanisme van interne inspectie (deze wetsartikelen zijn nog niet in werking getreden).⁸² In de memorie van toelichting bij het wetsontwerp wordt verduidelijkt dat een van de kernprincipes van deze nieuwe wet een cultuur van verantwoording betreft.⁸³ Om deze verantwoording te introduceren stelt de wet een versterking van de interne inspectie voorop. Deze inspectie richt zich op de penitentiaire inrichtingen en haar medewerkers. Concreet heeft de interne inspectie betrekking op het toezicht en het beheer van klachten die gericht zijn aan de penitentiaire administratie, de controle en implementatie van rechtspositionele regelingen voor de gedetineerden en het personeel, de indicatoren betreffende de effectiviteit van de rechten van de gedetineerden, de naleving van deontologische bepalingen en de opvolging van het tuchtbeleid. Binnen de penitentiaire administratie worden twee personeelsleden belast met de inspectie, één personeelslid van de Nederlandse en één personeelslid van de Franstalige taalrol. Deze personen krijgen toegang tot de gevangenen, elk document over de penitentiaire administratie, de beelden van de bestaande camera's, gedetineerden, personeelsleden en derden. Deze personeelsleden kunnen binnen de twee weken klachten over het klachtenbeheer⁸⁴ doorsturen naar de voorzitter van het Directiecomité. Deze voorzitter moet binnen de maand gevolg geven aan de klacht. Tevens kunnen de personeelsleden belast met de interne inspectie contact opnemen met de bevoegde organen om problemen op te lossen. Uiteindelijk rapporteert de interne inspectie jaarlijks aan de minister en de voorzitter van het directiecomité. Ook de penitentiaire beleidsraad ontvangt het jaarverslag.⁸⁵

Deze interne inspectie wordt onder andere opgericht vanuit het idee dat de penitentiaire administratie momenteel te veel functioneert vanuit een "reactieve en defensieve invalshoek ten aanzien van

opmerkingen en kritieken geformuleerd door de externe toezichtsorganen".⁸⁶ Desondanks verwees de Raad van State naar overlappende opdrachten tussen de CvT's en de interne inspectie. Als reactie op de vraag van de Raad van State wordt er terecht gewezen op het feit dat de CvT's zich voornamelijk richten op casuïstieke klachten. De interne inspectie zal zich eerder richten op structurele problemen (die weliswaar aan de basis kunnen liggen van individuele klachten). Er wordt bovendien gesteld dat een klachtenmanagementmechanisme noodzakelijk is zodat men niet hoofdzakelijk moet afhangen van externe toezichtsorganen. Doordat de penitentiaire administratie dwingend gevolg moet geven aan interventies van de interne inspectie, kan deze bovendien efficiënt en snel tewerk gaan.

De interne inspectie en de externe toezichtsorganen kunnen elkaar op verschillende vlakken aanvullen. Zo vermoeden wij, vanuit onze praktijkervaring, dat dit mechanisme een impact kan hebben op de klachten die terecht komen bij de CvT's. In het wetsontwerp komt tevens naar voor dat de rapporten van externe toezichtsorganen belangrijke informatie bevatten voor de interne inspectie wat betreft het klachtenmanagement. Een constructieve uitwisseling van dergelijke informatie kan de werking van CvT's zeker ten goed komen. Bovendien brengt België de gevangenispraktijken daardoor steeds meer in lijn met de Europese gevangenisregels die een extern toezicht en een interne inspectie voorschrijven die complementair functioneren.⁸⁷

OPCAT

Het Optioneel Protocol bij het Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing van de Verenigde Naties (OPCAT)⁸⁸ voorziet in een bescherming tegen foltering en andere onmenselijke behandelingen. Om dit te verwezenlijken beoogt OPCAT detentieplaatsen zo transparant mogelijk te maken door de oprichting van een internationaal toezichtsorgaan van de Verenigde

82 Wet 23 maart 2019 betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van penitentiair personeel, BS 11 april 2019, artikelen 9 en 10. De datum van inwerkingtreding hangt af van een koninklijk besluit. Op het moment dat dit artikel werd geschreven, was er nog geen KB die de deze artikelen in werking deed treden.

83 Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, Parl. St. Kamer 2018-2019, nr. 54-3351/001.

84 Hoewel vooreerst werd gemeld dat klachten niet worden behandeld, nuanceert de memorie van toelichting dit idee: "het is uiteraard niet te vermijden dat zij klachten ontvangt over de wijze waarop met de afhandeling van klachten wordt omgegaan. Zij heeft dus wel een marginale bevoegdheid inzake dit type klachten die zij ontvangt en waarvan zij meent dat een verder gevolg niet kan wachten tot de rapportagemomenten die zij zullen ontwikkelen." Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, Parl. St. Kamer 2018-2019, nr. 54-3351/001, p. 30.

85 Art. 9 van de wet 23 maart 2019 betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van penitentiair personeel, BS 11 april 2019.

86 Wetsontwerp betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van het penitentiair personeel, Parl. St. Kamer 2018-2019, nr. 54-3351/001, p. 11.

87 Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 95th 2nd meeting of the Ministers' Deputies, regels 9 en 92.

88 Optioneel Protocol bij het Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing van 18 december 2002 van de Verenigde Naties, fifty seventh session of the General Assembly of the United Nations by resolution A/RES/57/1999.

Naties (Subcomité ter preventie van foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing (SPT)) en op nationaal niveau visitatieorganen ten behoeve van de voorkoming van foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing (hierna nationale preventiemechanismen). Deze nationale preventiemechanismen moeten aan bepaalde standaarden voldoen en hebben een proactieve werking die gestoeld is op samenwerking met nationale overheden.

België ondertekende het protocol op 24 oktober 2005⁸⁹, maar heeft het tot op heden niet geratificeerd. Op verschillende tijdstippen engageerde België zich om dit nationaal instituut op te richten dat controle uitoefent op het respect voor mensenrechten en dit voor het volledige grondgebied (en dus ook de plaatsen van vrijheidsberoving).⁹⁰ Op 19 juli 2018 werd de tekst over het wetsontwerp houdende instemming met het Facultatief Protocol bij het Verdrag tegen Foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing, aangenomen. Tot op de dag van vandaag werd deze niet gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad⁹¹ en heeft België het protocol dus nog niet geratificeerd. De regering wil eerst bekijken welke vorm de nationale preventiemechanismen in België best aannemen. Deze vormgeving moet aansluiten bij de specifieke Belgische context.

Daarnaast wordt België ook aangemoedigd om een instituut voor de bescherming van de rechten van de mens op te richten (volgens de principes van Parijs van de Verenigde Naties⁹²). Een van de taken van dit instituut zou het toezicht op alle plaatsen van vrijheidsberoving zijn. Deze werkzaamheden moeten dus ook gecoördineerd worden met het werk van de CTRG. Op 18 april 2019 kwam er het wetsvoorstel tot oprichting van een Federaal Instituut voor de bescherming en de bevordering van de rechten van de mens.⁹³ Tot op de dag van vandaag bestaat dit orgaan niet.⁹⁴

Zoals hoger aangegeven dienen de nationale

preventiemechanismen aan bepaalde voorwaarden te voldoen. Deze mechanismen dienen alle plaatsen te bezoeken waar personen gedetineerd worden of kunnen worden en is daarom bredere dan het toezicht op detentie. De oprichting van een CTRG en CvT die aan deze standaarden voldoen had de implementatie van de nationale controlemechanismen – specifiek voor de gevangenen – deels kunnen faciliteren, maar de hervormingen van de CTRG en CvT's liet de kans schieten om verschillende richtlijnen van het OPCAT te verwerken binnen de huidige wetgeving.

In zijn rapport van 2012 deed het CPT de aanbeveling om OPCAT te ratificeren. Het antwoord van de Belgische overheid luidde als volgt:

“Sa ratification entraîne, cependant, d'énormes complexités, vu que les entités fédérales et fédérées sont concernées et doivent chacune créer un mécanisme de supervision indépendant, dans le domaine de leurs compétences. Il faut aussi tenir compte des structures existantes – comme le Centre pour l'égalité des chances, le Comité P, le Conseil central de surveillance pénitentiaire ou encore par exemple, le Médiateur fédéral et les médiateurs des entités fédérées – et leurs différents mandats, structures et niveaux d'indépendance. A ce jour, celles-ci ne couvrent pas la totalité des compétences prévues par l'OPCAT.”⁹⁵

Hoewel de Belgische overheid aangeeft dat bepaalde nationale mechanismen nu al preventieve taken opnemen, geeft de overheid toe dat deze versnipperde constructie niet tegemoet komt aan de standaarden zoals vastgelegd door het OPCAT. Bovendien is het aan te raden deze versnippering tegen te gaan, zo stelde de overheid (zoals eerder aangegeven) voor een structuur te ontwikkelen waarbij deze preventiemechanismen vallen onder een nationale commissie voor mensenrechten.⁹⁶

Een probleem betreft de samenstelling van het nationale preventiemechanisme. Deze moeten bestaan uit onafhankelijk personeel en moet een evenwichtige verdeling tussen de seksen voorzien

89 Informatie over de landen die OPCAT ondertekenden en ratificeerden is online raadpleegbaar op: <https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/OPCAT/StatRatOPCAT.pdf>.

90 Het Federale Regeerakkoord van 9 oktober 2014, online raadpleegbaar op https://premier.be/sites/default/files/articles/Accord_de_Gouvernement_-_Regeerakkoord.pdf; Algemene Beleidsnota Gelijke Kansen, Parl. St. Kamer, 2012-2013, nr. 53-2586/013, p. 32; Human Rights Council, Report of the Working Group on the Universal Periodic Review – Belgium, 11 April 2016, A/HRC/32/8, pt. 138-21 – 138-52.

91 Wetsontwerp houdende instemming met het Facultatief Protocol bij het Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing aangenomen te New York op 18 december 2002, Parl. St. Kamer 2017-2018, nr. 54-3192/004.

92 General Assembly, National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights, 20 December 1993, A/RES/48/134.

93 Wetsvoorstel tot oprichting van een federaal Instituut voor de bescherming en de bevordering van de rechten van de mens, Parl. St. Kamer, 2018-2019, nr. 54-3670/010.

94 Zie onder andere CRPD/C/BEL/CO/1, para. 49; CERD/C/BEL/CO/16-19, para. 7; CAT/C/BEL/CO/3, para. 9.

95 Réponse du Gouvernement de la Belgique au rapport du Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) relatif à sa visite effectuée en Belgique du 23 au 27 avril 2012, Straatsburg, 13 décembre 2012, CPT/Inf (2012) 37.

96 Raad van Europa, Réponse du Gouvernement de la Belgique au rapport du Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) relatif à sa visite effectuée en Belgique du 23 au 27 avril 2012, Straatsburg, 13 décembre 2012, CPT/Inf (2012) 37.

evenals een adequate vertegenwoordiging van etnische en minderheidsgroepen.⁹⁷ Daarnaast moet de overheid voldoende middelen voorzien opdat de preventiemechanismen hun taken naar behoren kunnen uitvoeren.⁹⁸ Zowel wat betreft de samenstelling van de mechanismen als de beschikbare middelen rijst de vraag of de nieuwe wetgeving over de CvT's voldoende tegemoet komt aan deze eisen. Gestoeld op het Nederlandse systeem, koos België ervoor om een lekenparticipatie binnen de CvT's op te zetten zodat de buitenwereld een inkijk krijgt in de gevangeniswereld en een zekere common sense binnenbrengt binnen de werking.⁹⁹ Een dergelijk systeem voldoet echter niet aan de voorwaarden die OPCAT oplegt aan een nationaal preventiemechanisme:

*"Étant donné que les citoyens sont généralement chargés de visiter un lieu de détention spécifique, ils peuvent manquer d'objectivité et de distance professionnelle nécessaires pour engager un dialogue constructif portant sur la mise en œuvre de recommandations à l'échelle du système."*¹⁰⁰

Een ander aspect betreft de noodzaak om een dialoog te creëren tussen de preventiemechanismen en de bevoegde autoriteiten¹⁰¹ zodat jaarverslagen en andere aanbevelingen geen dode letter blijven. Zoals eerder aangegeven voorziet de wet een dergelijk dialoog niet voor de CvT's. Gezien de huidige situatie waarin een debat naar aanleiding van jaarverslagen grotendeels afwezig blijft, rijst de vraag of dit in de toekomst op vrijwillige basis zal tot stand komen. We kunnen daardoor concluderen dat de nieuwe CvT's en CTRG voor gevangenis onvoldoende kwaliteitsgaranties bieden zoals opgelegd door OPCAT.

Conclusie

Binnen deze evolutie onderscheiden we enkele positieve en absoluut noodzakelijke vernieuwingen. De onafhankelijkheid van de CvT's en de CTRG vormen een cruciale stap voorwaarts om de effectiviteit van het toezicht te verhogen. Het systeem waarbij een minister van Justitie in het eigen toezicht voorziet,

is verleden tijd. Vanaf nu neemt de Kamer van volksvertegenwoordigers deze taak op. Daarnaast krijgen de CTRG en CvT's beperkte middelen om binnen de CTRG vier voltijdse leden aan te stellen en een secretariaat op te richten. De CvT's krijgen presentiegelden. Hoewel deze investeringen een belangrijke vooruitgang betekenen, wachten we af of ze voldoende tegemoet komen aan de (nieuwe) uitdagingen. Een derde verbetering betreft de invoering van het beklagrecht voor gedetineerden. De invoering van het klachtrecht vormt een belangrijke component in de ontwikkeling van een adequate bescherming van de rechten van gedetineerden.

De vormgeving van deze klachtencommissie (en beroepscommissie) stuitte echter ook op kritiek. Het idee om binnen de CvT's een klachtencommissie op te richten, werd door de meeste CvT's niet enthousiast onthaald. Ze menen dat de onafhankelijkheid van de klachtencommissie – in de schoot van een orgaan dat tevens toezicht houdt en bemiddelt – onvoldoende gegarandeerd wordt. Bovendien komt het klachtrecht in handen van vrijwilligers zonder adequate opleiding. Zij moeten zich in hun vrije tijd voldoende professionaliseren. Aangezien de CvT's nu reeds onvoldoende leden hebben om de taken uit te voeren, rijst de vraag wie deze extra taken zal opnemen.

Bovendien laat deze hervorming de kans schieten om de verschillende richtlijnen van het OPCAT te verwerken binnen de huidige wetgeving.

Uiteindelijk geloven we dat de nieuwe wet van 23 maart 2019¹⁰² de werkzaamheden van de CTRG en de CvT's ten goede kan komen. De interne inspectie en penitentiaire beleidsraad vormen een betekenisvolle aanvulling op het werk van de externe toezichtsorganen.

Kortom, de recente ontwikkelingen betekenen een belangrijke stap voorwaarts. Desondanks valt het te betreuren dat enkele mooie kansen onbenut bleven om het toezicht op detentie en het klachtrecht te versterken.

97 Art. 18 OPCAT.

98 Art. 18 OPCAT.

99 P.M. SCHUYT, "Veertig jaar beklagrecht: een moderne gids, klaar voor de toekomst?"; *Sancties 2017*, afl. 47, 335-340.

100 L'ASSOCIATION POUR LA PREVENTION DE LA TORTURE ET L'INSTITUTO INTERAMERICANO DE DERECHOS HUMANOS, "Manuel de mise en œuvre de l'OPCAT", Zwitserland en Costa Rica, 2010, p. 238-239, http://www.apr.ch/content/files_res/opcat-manual-french-revised-2010.pdf.

101 Art. 22 OPCAT.

102 Wet 23 maart 2019 betreffende de organisatie van de penitentiaire diensten en van het statuut van penitentiair personeel, BS 11 april 2019.

België veroordeeld voor de situatie in de gevangenis van Iltre tijdens de stakingen van 2016

Lars Breuls*

Op 28 mei 2019 stelde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in het arrest *Clasens v. België*¹ in hoofde van de eiser een schending van art. 3 en art. 13 EVRM vast tijdens de stakingen van de penitentiaire bewakingsassistenten in de Waalse en Brusselse gevangenissen, in casu die van Iltre, in de periode van 25 april 2016 tot 22 juni 2016. Het gebrek aan een minimale dienstverlening tijdens de stakingen leidde ertoe dat het reguliere regime was opgeschort; de concrete omstandigheden waarin de opsluiting vervolgens ten uitvoer werd gelegd, schond het verbod op foltering en onmenselijke of vernederende behandeling (art. 3 EVRM) en het Hof oordeelde tevens dat er geen daadwerkelijk rechtsmiddel voorhanden was om een einde aan deze mensenrechtenschendingen te maken (art. 13 EVRM).

Weliswaar werd door Clasens en andere gedetineerden op 2 mei 2016 een rechtszaak opgestart voor de rechtbank van eerste aanleg in Waals-Brabant met het verzoek om het regime zoals voorzien in de Basiswet te garanderen tijdens de stakingen. De Belgische staat werd door de rechter vervolgens veroordeeld om minimaal te voorzien in de volgende diensten: drie maaltijden – waarvan één warme – per dag, toegang tot de douches één dag op twee, toegang tot telefonie één dag op twee, twee familiale bezoeken per week en de mogelijkheid gedurende twee dagen per week voor advocaten en de commissie van toezicht om de gevangenis te betreden. Dit vonnis werd later gevolgd in hoger beroep, behalve voor de hoogte van de schadevergoedingen die tot 250 euro per dag werd teruggebracht.

Uit verslagen van het CPT – dat naar aanleiding van de wantoestanden tijdens de stakingen overigens ook een

publieke verklaring omtrent België uitvaardigde² – en verslagen van de commissie van toezicht blijkt echter dat men er niet in slaagde de rechterlijke beslissing terdege uit te voeren. Het Hof stelt bovendien vast dat er niet wordt betwist dat *“pendant toute la durée de la grève, soit pendant près de deux mois, le requérant n’a eu accès à aucune activité extérieure à sa cellule, a été confiné dans sa cellule 24 h sur 24, à l’exception d’une sortie d’une heure tous les trois jours dans la cour de promenade, et n’a eu accès aux douches qu’une à deux fois par semaine, sans possibilité de s’approvisionner en produits d’hygiène dont la distribution avait été interrompue”* (para. 35). Bijkomend was er tevens een grote onderbezetting van de penitentiaire bewakingsassistenten: een minimale dienstverlening kon niet worden gegarandeerd en de gedetineerden konden evenmin geïnformeerd worden wanneer de stakingen zouden eindigen. Het cumulatief effect van deze omstandigheden maakte dat de intensiteit van het lijden van de eiser de drempel om van een schending van art. 3 EVRM te spreken overschreden heeft, zo oordeelt het Hof.

Bovendien bleken de aangewende rechtsmiddelen ontoereikend om de situatie aanzienlijk te verbeteren. Het Hof stelt daarbij het structurele karakter van de problemen aan de kaak: *“La Cour observe qu’en réalité l’ineffectivité du recours en référé durant la grève des agents pénitentiaires, dénoncée par le requérant, était largement dépendante de la nature structurelle des problèmes découlant d’une telle grève. C’est l’absence d’encadrement de la continuité des missions des agents pénitentiaires en période de grève qui est à l’origine de l’ineffectivité du recours et a compromis l’exécution de la décision favorable prononcée par le juge judiciaire”* (para. 45). De invoering van de minimale dienstverlening zoals beschreven in het editoriaal van dit nummer komt er dus geen moment te vroeg.

* FWO-aspirant, verbonden aan de Vakgroep Criminologie, Vrije Universiteit Brussel en eindredacteur van Fatik.

1 EHRM 28 mei 2019, nr. 26564/16, *Clasens/België*.

2 Openbare verklaring betreffende België, Europees Comité voor de Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing, CPT/Inf (2017) 18, Straatsburg, 13 juli 2017; zie ook: L. BREULS en L. ROBERT, “België aan de schandpaal. De openbare verklaring van het CPT”, *Fatik* 2017, afl. 155, 30-31.

Conferentie: RESCALED

Helene De Vos¹ & An-Sofie Vanhouche²

"Een goede vriend van mij zat 17 jaar lang in de gevangenis. Waarom werd hij daar gewoon gedropt en opgesloten, zonder meer? Mensen kunnen veranderen, daar ben ik 100 procent zeker van. Maar dan moeten we ze als samenleving ook willen helpen en niet gewoon opsluiten."³

Op 10 april 2019 opende Matthias Schoenaerts de RESCALED-conferentie met bovenstaande woorden die de nood aan een vernieuwende visie op detentie benadrukken. Deze conferentie was de start van de RESCALED-beweging, die tegemoet wil komen aan die noodzaak. Meer concreet is RESCALED een Europese beweging die streeft naar de vervanging van de huidige gevangenen door een nieuw detentieconcept dat steunt op drie pijlers: (1) kleinschaligheid, (2) differentiatie op vlak van beveiligingsniveau en van hulp- en dienstverlening, en (3) integratie in de lokale gemeenschap. De drie pijlers van het RESCALED-concept zijn op zichzelf niet nieuw in Europa, maar de systematische combinatie ervan is dat wel.

Dat dit Belgische concept, ontwikkeld door De Huizen vzw/Les Maisons asbl⁴, warm onthaald wordt op Europees niveau, kan op verschillende manieren verklaard worden. Veel Europese gevangenen krijgen te maken met overbevolking, slechte materiële omstandigheden, ondermaatse gezondheidszorg, geweld en moeilijke werkomstandigheden voor het personeel. Dat betekent ook dat vele Europese landen er niet in slagen om de internationale minimumstandaarden en hun eigen nationale penitentiaire principes te respecteren, laat staan dat ze daadwerkelijk aan re-integratie kunnen werken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de rapporten van het Europees Comité voor de Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing (CPT) en uit de rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Kortom, we zien dat de Europese detentiemodellen niet zijn

afgestemd op de vooropgestelde standaarden. Dat deze bezorgdheid wordt gedeeld in verschillende Europese landen, blijkt uit het engagement van de Franse, Nederlandse en Portugese partners die zich net als De Huizen vzw/Les Maisons asbl, UGent, UHasselt en de VUB achter de missie van RESCALED hebben geschaard.⁵ Naast de vertegenwoordigers van deze organisaties waren er deelnemers uit Nederland, België, het Verenigd Koninkrijk, Malta, Hongarije, Australië, Portugal, Frankrijk, Tsjechië, Spanje en Estland. Zowel academici en praktijkmensen als journalisten en beleidsmakers waren aanwezig. Deze diversiteit wijst op een interesse van het brede publiek.

Inhoudelijke discussies: kleinschaligheid, differentiatie en lokale inbedding

Ter gelegenheid van deze conferentie presenteerden verschillende internationale gastsprekers wetenschappelijke onderzoeksresultaten die de noodzaak van dit nieuwe detentieconcept benadrukten en de drie pijlers ervan verder onderbouwden. Met **kleinschaligheid** verwijst RESCALED naar detentiehuisen met een capaciteit voor 15 tot 30 gedetineerden. Kleinschaligheid draagt bij tot een individuele en persoonlijke benadering van gedetineerden en hun re-integratieproces, tot minder bureaucratie, tot meer dynamische veiligheid en tot meer mogelijkheden om verantwoordelijkheid op te nemen. Gastspreker Ben Crewe legde uit dat kleinschalige detentie in Noorwegen de mogelijkheid creëert om 'relationele normalisering' te bewerkstelligen. Tot die vaststelling kwam hij op basis van zijn vergelijkend onderzoek tussen Engeland en Wales, enerzijds, en Noorwegen anderzijds. 'Relationele normalisering' betekent dat de sociale relaties in de gevangenis gelijkaardig zijn aan die in de samenleving. Dat zorgt ervoor dat er niet alleen aandacht is voor risico's maar ook voor de noden van gedetineerden. In

1 Helene De Vos is als vrijwillig medewerker verbonden aan het Leuven Instituut voor Criminologie (KU Leuven).

2 An-Sofie Vanhouche is gastprofessor en onderzoekscoördinator aan de Vakgroep Criminologie (Vrije Universiteit Brussel).

3 A. DE JAEGERE, "Internationaal congres: "Schaf de gevangenis zoals we ze vandaag kennen af!", VRT NWS, 11 april 2019, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/04/10/schaf-de-gevangenis-zoals-we-ze-vandaag-kennen-af/>.

4 H. CLAUS en M. GRYSOEN, "Detentiehuisen - Op maat van mens en strafdoel", Fatik 2017, afl. 153, 20-25.

5 Voor Frankrijk is dat Farapej (Fédération d'Associations pour se Former, Réfléchir et Agir sur la Prison et la Justice), voor Portugal is dat APAC (Association for the protection and assistance of the convicted) en voor Nederland zijn dat Avans Hogeschool, Bonjo, CHAINS, Communityprocessing, Restorative Justice Nederland, Penitentiaire Inrichting Almelo, Stichting Herstel en Terugkeer, en Platform voor relaties van gedetineerden.

Noorwegen beschreven gedetineerden de relaties met het personeel als authentiek en vriendelijk, waardoor er over ongepaste uitspraken of moeilijke situaties gepraat kon worden zonder dat die escaleerden. Crewe maakte dit concreet aan de hand van een treffend voorbeeld. Een gedetineerde getuigde hoe hij tijdens een volleybalmatch een tik gaf op het achterwerk van een vrouwelijke penitentiaire beambte. Hij besepte onmiddellijk dat dit absoluut ongepast was en merkte tot zijn geruststelling dat de beambte de ongemakkelijke situatie met humor afhandelde. Nadien maakte de beambte de gedetineerde wel duidelijk dat ze dergelijk gedrag absoluut afkeurde. Doordat de gedetineerde en het personeelslid elkaar kenden, kon deze zaak gewoon afgehandeld worden met excuses van de gedetineerde. In een traditionele gevangenis, waar er meer spanningen zijn tussen personeel en gedetineerden, zou dergelijk gedrag wellicht onmiddellijk tot een sanctie hebben geleid.⁶

Met **differentiatie** verwijst RESCALED naar de noodzaak om gedetineerden in het *juiste* beveiligingsniveau te plaatsen en om hen toegang te geven tot de meest geschikte hulp- en dienstverlening. Hoewel deze vorm van differentiatie effectief is voor de re-integratie en rehabilitatie van gedetineerden, zit op dit moment slechts 5% van de Belgische gedetineerden in een laag beveiligde gevangenis (Hoogstraten, Ruislede, Marneffe en Saint-Hubert).⁷ Niettemin zou een groter aandeel van de gedetineerdenpopulatie zonder problemen in een lager beveiligingsniveau kunnen functioneren. Ook in deze context wees Crewe op het belang om risico-inschattingen niet allesoverheersend te maken. In het Noorse systeem wordt gestreefd naar een evenwicht tussen risico-inschattingen en een nodenbenadering waardoor het welzijn van gedetineerden minder in het gedrang komt dan in Engeland en Wales, waar voornamelijk op risico's gefocust wordt.

Het RESCALED-concept houdt ten slotte ook in dat elk detentiehuis geïntegreerd is **in de lokale gemeenschap**. Dat betekent dat er steeds een

wisselwerking ontstaat tussen het detentiehuis en de buurt. Het detentiehuis doet een beroep op de leerkrachten, psychologen, huisdokter, sportcoaches uit de buurt, maar biedt ook zelf een meerwaarde aan die buurt door bijvoorbeeld een *repair-café* of een sociaal restaurant op te richten. Op die manier kunnen gedetineerden iets betekenisvol doen voor de samenleving. Hiervoor is communicatie met de buurt cruciaal. Gastspreker Kristel Beyens wees in haar presentatie immers naar het '*Not in My Backyard*'-fenomeen, wat de verwezenlijking van de detentiehuisen kan bemoeilijken. Beyens waarschuwde ook voor het potentiële *net-widening* effect. Daarmee wees ze op de absolute noodzakelijkheid dat detentiehuisen de gevangenis vervangen en geen *bijkomende* vorm van bestraffing worden. Dat is immers een klassiek gevaar in de context van gemeenschapsgerichte straffen. Binnen een trend waarin sociale controle centraal staat, zagen we hoe elektronisch toezicht de gevangenispopulatie niet deed dalen, maar als een extra straf werd toegepast. Dit *net-widening* effect, waardoor veroordeelden langer gecontroleerd en bestraft worden, moet een blijvend aandachtspunt vormen voor RESCALED.⁸

De conferentie werd afgesloten met een aantal concrete voorstellen voor de nabije toekomst. Deze voorstellen werden door de deelnemers zelf geformuleerd. De ultieme doelstelling van RESCALED is om alle gevangenis op termijn te vervangen door kleinschalige detentiehuisen. Om dit te bereiken zullen vele kleine stappen ondernomen moeten worden. Zo zullen pilootprojecten geëvalueerd moeten worden zodat het concept verder uitgewerkt en verfijnd kan worden. Op die manier kan ook duidelijk worden wat de voordelen voor de samenleving zijn. Ten slotte was het voor de deelnemers cruciaal om een nieuw narratief te ontwikkelen rond de vrijheidsberoving, waarin detentiehuisen de logische plaats worden om de vrijheidsberoving uit te voeren. Meer informatie over RESCALED is te vinden op de website: www.rescaled.net.

6 B. CREWE, "Prison Size, risk and relational normalization", Presentatie op de Rescaled Conferentie, Vrije Universiteit Brussel, 10 april 2019.

7 DG EPI, Jaarverslag 2017, 2018, Brussel, FOD Justitie.

8 K. BEYENS, "Detention Houses. Context, strengths, opportunities, challenges and threats", Presentatie op de Rescaled Conferentie, Vrije Universiteit Brussel, 10 april 2019.